УДК 327; 341.17(4); 101; УДК 327-049.5"20"(06); 321.01:316.74.2:303.01(477):008

# УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У КОНТЕКСТІ ОСНОВНИХ РІЗНОВИДІВ ОЗНАЧЕНИХ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ СВІТОВОГО ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ, ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИМІРУ

**АРТЬОМОВА Майя Георгіївна** – доктор філософських наук, професор, академік, директор НДІ філософії, богослов'я та аналітики Карпатського університету імені Августина Волошина, вчений секретар Міжнародної академії богословських наук (Україна, м. Ужгород)

**Анотація*: Майя Артьомова.* Українське державотворення у контексті основних різновидів означених закономірностей світового історичного процесу, цивілізаційного виміру.**

*Розкриті основні підходи до понять «українське державотворення», «українська державність» у контексті визначених закономірностей світового історичного процесу – формаційної, цивілізаційної, біблійної, культурологічної, синергетичної парадигм, світ-системного аналізу, цивілізаційного виміру.*

*У той же час Україна намагається стати повноправним і надійним партнером на світовій арені, стати не тільки членом ЄС, а й НАТО, хоча далеко не всі громадяни України прихильно ставляться до останнього.*

**Ключові слова**: Україна, українське державотворення, геополітика, геополітичний простір, цивілізація, світовий історичний процес.

**Summary:** Maiia Artomova. Ukrainian state formation in the context of certain consistent patterns within the world historical process, civilization dimension.

*It is described the main approaches to the following concepts as " Ukrainian state formation" and "Ukrainian statehood" in the context of certain consistent patterns within the world historical process- formational, civilizational, biblical, culturological, synergetic paradigms, world system analysis, civilizational dimension.*

*Today Ukraine is trying to become an equal member and reliable partner on the world stage, becoming not only a member of the EU, but also NATO. Although not all citizens of Ukraine support the last one.*

**Key words**: Ukraine, Ukrainian state formation, geopolitics, geopolitical space, civilization, world historical process.

**Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.**

Розбудова незалежної Української держави на рубежі XX і XXIстоліть в умовах широкомасштабних та унікальних соціально-політичних змін, що пов'язані з трансформацією не лише європейського, але й геополітичного простору, де **генеруючим центром «тектонічних зсувів»** є як **нова Європа, так і світоустрій у цілому,** потребує теоретичного осмислення пройденого нею шляху державотворення на усіх етапах становлення і розвитку, пошуку оптимальних підходів до визначення, як це прийнято в сучасному державознавстві, існуючих форм держави на теренах українських земель від найдавніших часів до сьогодення, її складових елементів (державно-територіального устрою, державно-політичного режиму, державного правління), що дає можливість констатувати та ідентифікувати сукупність певного кола загальних ознак і взаємозв'язків, що характеризують державу як суспільний феномен при досягненні нею суверенітету й співіснування в сучасному світовому історичному процесі.

Зазначимо, що сучасна Україна, не дивлячись на останні події 2014 – 2018 рр., у геополітичному просторі – це велика (за площею 603,7 тис. кв. км) європейська держава, що розташована на території Східної Європи і простягається від її центру до сходу на 1316, а з півночі на південь – на 893 кілометри.

Археологічними розкопками доведено, що поселення первісних людей на території України з'явилися близько 1 млн. років до н.е., за так званої кам'яної доби, найдавнішим періодом якої був палеоліт – понад 1,5 млн. – 10 тис. років до н.е. Зважимо також, що сучасна Українська держава – це, насамперед, й ефективна інституціоналізована організація громадянського суспільства, яка забезпечує його політичний, соціально-економічний, духовний, інформаційний та екологічний розвиток в умовах тотальних глобалізаційних, трансформаційних процесів, визначення її ролі й місця у світопросторі, в системі міжнародних відносин [1].

Тому науково обґрунтованим за таких умов є необхідність дослідження українського державотворення у контексті визначених закономірностей світового історичного процесу – формаційної, цивілізаційної, біблійної, культурологічної, синергетичної парадигм, світ-системного аналізу, джерельною основою яких є історична спадщина, суспільно-політична реальність та соціокультурна перспектива.

При цьому в умовах глобалізаційних і трансформаційних, геополітичних процесів у третьому тисячолітті визначальним є зростаючий інтерес й до цивілізаційної проблематики, становлення на цій основі нової науки – цивіліографії, що має більш ніж 300-річний науковий набуток, будучи термінологічно започаткований у XVII і розвинутий у XIX – поч. XXI століттях ученими різних країн світу. У сучасних дослідженнях це виражається посиленням уваги до формування нового (четвертого) покоління локальних цивілізацій, збільшення їх диференціації, утвердження цивілізаційної дискретності світу, де достойне місце знаходить ***українська цивілізація,*** що дозволяє по-новому визначити історичні та геополітичні аспекти формування української державності [2].

**Постановка проблеми дослідження у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.**

Оскільки на світовій арені суб'єктами історичного процесу є етноси, нації, народності, суспільні рухи та організації, а об'єктами – державні та цивілізаційні утворення (держави, цивілізації), між якими є об'єктивний зв'язок, причинна чи структурно-функціональна залежність, певна «історична вісь» тощо, то це вимагає відповіді на декілька питань**,** зокрема:

- визначення змісту, специфічних рис та закономірностей комплексного довготривалого державотворчого процесу на основі наукового пошуку *матричного відображення елементів державного процесу* на різних етапах зародження, становлення і розвитку української державності, який включає філософські, геополітичні, економіко-соціальні, історико-правові, науково-освітні, культурні, міфологічні, релігійні, міждержавні та інші чинники як на автохтонних українських землях від часів античності, так і в умовах сьогодення;
- з'ясування української ідентичності як продукту створення та збереження православного цивілізаційного простору і формування на цій основі *української православної цивілізації* у взаємодії її та з метою досягнення діалогу з нині існуючими цивілізаціями XXI століття через призму якісної та кількісної трансформації цивілізаційної структури сучасного світу в контексті науково визначених видів ідентичності, існуючої в політичній науці типології: *персональна* (особиста); *колективна* (групова); *національна*; *цивілізаційна*; *геополітична* (регіональна, глобальна);
- визначення складових, які спрямовані на збереження і примноження поетапного здійснення українського державотворення (зародження і вплив наявних інтерпретаційних моделей державотворення не лише на формування думки про споконвічні прагнення українців до незалежності, але й можлива їх реалізація на різних етапах цього процесу в контексті визначення взаємозалежності між європейською парадигмою української геополітики й існуванням української держави) у контексті історико-правового, синергетичного, світ-системного виміру;
- визначення геополітичних вимірів України в загальноєвропейському політичному процесі, світоустрої нашої планети.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми.**

Оскільки державотворення (англ. *State Building,* нім. *Staatsbildung, Staatsaufbau*), термін якого запровадив у 1975 р. американський соціолог, політолог та історик Чарльз Тіллі (1929 – 2008 рр.), поєднує у собі комплексний довготривалий процес, що спрямований на утворення держави, і включає філософські, політичні, історико-правові, культурні, міфологічні, релігійні та інші чинники, то вимагає від сучасних дослідників розглядати проблему української державності через призму вищезазначених парадигм, розроблених і поетапно реалізованих концепцій [3].

У той же час, за думкою «українського Карлейля», «апостола духу» нації, видатного філософа і публіциста сучасності Євгена Сверстюка…«слово «державотворення» є дуже фальшиве і дуже пахне «совковістю»..., оскільки термін «державотворення» пішов від тих, хто проповідував культи держави. Це й партійні органи, й органи безпеки. Держава, і все для держави, і хліб для держави, і людина для держави, і державотворення» [4]. Однак, «якщо говорити про націєтворення, якщо брати, скажімо, В.Липинського, і брати всі його поняття складові, то це вже щось інше. Це є тривалий процес духовного пробудження і об'єднання нації», – продовжує філософ, колишній радянський політв'язень.

Аналіз свідчить, що дослідження української державності має довготривалу історію та різноманітне політичне й міжнародне забарвлення, оскільки, з одного боку, вони знаходили відображення у прагненні народів та їх очільників, що заселяли українські землі від найдавніших часів, з іншого боку, концептуальне бачення цього процесу в концентрованій, узагальненій формі розроблені поетапно формуючими політичними елітами, що шукали відповіді на питання, якою повинна бути українська держава, для чого вона існуватиме, яким шляхом буде побудована.

Початки цих досліджень лежать у невичерпних джерелах періоду ранніх державних утворень на українських землях, Київській державі, якими є Никонівський літопис 867– 889 рр. чи 864–867 рр. за І.Забєліним (за М.Брайчевським «Літопис Аскольда»), «Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона (бл. 1053 рр.), «Послання до смоленського пресвітера Фоми» митрополита-русича Климента Смолятича (?–1154р.), «Пам'ять і похвалу Володимирові» Якова Мнима (XI ст.), «Повість минулих літ» і «Житіє Феодосія Печерського» Нестора-літописця (бл. 1056 – після 1113 рр.), «Києво-Печерський патерик», вітчизняні джерела (Статут св. Владимира, як і пізніші – Густинський літопис, Київський Синопсис, Степенна книга, «Палінодія» Захарії Копистенського та ін.), іноземні джерела перш за усе про християнство у Київській Русі, які представлені енциклікою, проповідями-гоміліями константинопольського патріарха Фотія (858–867 та 878–886 рр.), житіями святих (Георгія Амастридського, Костянтина Філософа, Стефана Сурожського), Хронографі Георгія Амартола, Візантійській хроніці Франца Кюмона, хроніці Длугоша, творами Прокопія Кесарійського, працями Лева Граматика, Георгія Ченця, Гергія Кедрина, повідомленнями західноєвропейських авторів – архієпископа Бруно (974–1009 рр.), краківського єпископа Матвія (XII ст.) та ін.

Проблеми українського державотворення ми знаходимо у творах українських гуманістів і полемістів, козацьких літописців, працях істориків народницької школи (М.Костомарова, В.Антоновича, М.Грушевського), представників національно-державницького напряму (Д.Дорошенка, В. Липинського, С. Томашівського,), прихильників радикально-націоналістичної ідеології (Д. Донцова, М. Міхновського, Ю. Липи) та. ін.

Важливими є дослідження В.Антоновича, Д.Багалія, Д.Бантиша-Каменського, В.Білозерського, В.Винниченка, М.Грушевського, М.Драгоманова, С.Єфремова, М.Максимовича, М.Костомарова, І.Крип'якевича, П.Куліша, В.Лазаревського, С.Рудницького, П.Скоропадського, С.Соловйова, С.Петлюри, М.Хвильового, В.Щербаківського, Д.Яворницького та ін., якими виокремлені проблеми націоутворюючого, державотворчо значимого в питаннях українського національного відродження, культурно-духовного, політико-соціального вибору, трансформації в цивілізаційний простір у період найдзвичайно складного історичного часу на перетині XIX – початку XX століть.

Однак, початок системному дослідженню історії української політичної думки та ролі і місця в ній державницької ідеї покладено працею Ю.Охрімовича «Розвиток української національно-політичної думки» (Київ, 1918 р.), у якій зроблено спробу проаналізувати основні політичні ідеї, що панували серед українства в XIX ст. [5]. Логічним продовженням цих досліджень стали праці Я.Оршана «Розвиток української політичної думки за сто літ» (Лондон, 1938 р.), З. Книша «Історія української політичної думки до кінця XVIII ст.» (Париж–Вінніпег, 1952 р.) [6].

Окремі аспекти історії концепцій української правової ідеї, державності та держави розроблялись такими представниками української еміграції як, В. Барка, І. Борщак, М. Брик, Л. Винар, Б. Кравців, Є. Маланюк, В.Міяковський, І.Нагаєвський, О. Оглоблин та ін. Фундаментальне значення для розвитку наукових досліджень української правової ідеї мав 2-томник історика української суспільно-політичної думки, політолога, публіциста І.Лисяка-Рудницького «Історичні есе», у якому вчений проаналізував правові та політичні погляди українських вчених і діячів з точки зору їх відповідності правовій ідеї у контексті співвідношення державницького, соціально-національного, класового [7].

Однак буремне XX століття вимагало від дослідників розглядати формування будь-якої держави, у т.ч. й України, через призму нових – ***геополітичних вимірів***, як суб'єкта міжнародних відносин, що великою мірою ґрунтуються на зовнішньополітичних стратегіях держав перш за усе у карколомний період за наслідками Першої світової війни та розпаду імперій, у т.ч. Російської, Австро-Угорської, які колонізували більшу територію українських земель, а також вимагає закріплення цього статусу незалежності та державної самореалізації у даній іпостасі.

Саме динаміка «об'єкт-суб'єктних» відносин у геополітиці характеризує не лише міжнародно-правовий статус держави, а й рівень її можливості задоволення національних інтересів шляхом здійснення зовнішньополітичної стратегії. Загалом, дослідження у цій галузі можна поділити на наступні виміри: ***часовий*** (історичний), ***просторовий*** (дослідження України в системі сучасних міжнародних відносин), та ***концептуальний*** [8].

Так, дослідження міжнародного положення України *у часовому сегменті* знаходить своє відображення у працях Л.Кравчука, Л.Кучми, П.Порошенка, І.Овсія, В.Манжоли, М.Білоусова, Л.Гайдукова, Ф.Кирилюка, З.Книш, В.Крушинського, Ю.Пахомова, В.Посельського, П.Рудякова, А.Суботіна, М.Хилька та інших, які зосереджують увагу на вивченні міжнародних відносин у історичному процесі, зокрема й місця України у цій системі.

Зважившись, що з просторовим тісно пов'язаний і *концептуальний* сегменти дослідження, тому вчені Ю.Бараш, І.Бураковський, С.Василенко, О.Власюк, Б.Губський, О.Гончаренко, В.Горбулін, Л.Губерський, С.Здіорук, О.Їжак, В.Кириченко, В.Князєв, О.Ковальова, В.Копійка, Н.Кравчук, В.Кремінь, В.Котигоренко, І.Курас, В.Литвин, О.Литвиненко, Ю.Павленко, С.Пирожков, Д.Табачник, Д.Ткаченко, В.Чумак й інші науковці, що досліджують місце України в сучасних міжнародних відносинах, узагальнюють саме *концептуальні* аспекти геополітики.

Методологічну значимість мають дослідження відомих вчених В.Андрущенка, В.Бебика, М.Брайчевського, С.Віднянського, М.Возняк, А.Гальчинського, В.Дергачова, М.Держалюка, В.Дмитриченка, Є.Камінського, В.Коваля, А.Кудряченка, О.Левандовського, В.Мадіссона, М.Михальченка, М.Несука, Ф.Рудича, О. Сушка, В.Хорошковського, Л. Шкляра та інших.

Для дослідників стали доступними раніше заборонені праці В. Антоновича, Д.Багалія, П.Голубовського, М.Грушевського, М.Драгоманова, О.Єфименко, В.Липинського, Н.Полянської-Василенко, Д.Яворницького та інших, які мають істотне значення не лише для прагматичного пізнання аналізованого ними перебігу державотворення, з іншого боку – потреби в узагальненні історичних процесів у відповідності з виробленими науковою думкою схемами.

Ґрунтовні дослідження окремих напрямків, проблем, ідей окремих представників української політичної думки зроблено такими вченими, як І.Бегей, С.Гелей, М. Горєлов, О.Забужко, В.Кравченко, І. Кресіна, А. Круглашов, О.Лукашевич, А. Манжул, Ю. Мицик, Є. Нахлік, Ю. Римаренко, В.Ребкало, С. Світенко та ін.

Систематичне дослідження розвитку ідеї державності в українській політико-правовій думці проводиться авторськими колективами під керівництвом О. Семківа та Ф.Кирилюка, а також такими вітчизняними дослідниками як О.Апанович, В. Богатир, С.Бостан, М.Кармазіна, Б.Кухта, Ю.Левенець, О.Скакун, О.Снігир, Ю.Шмаленко та ін.

Відтак, за роки незалежності України сформувалися нові стереотипи і структурно-логічні схеми українського державотворення, піддавати сумніву яких є недоречним. У дослідженнях Б.Андрусишина, М.Александри, М.Брайчевського, В.Бебика, В.Бедь, З.Гончарук, Д.Гуменної, С.Дацюка, В.Дергачова, Л.Залізняка, А.Киридон, С.Кримського, О.Коппель, С.Кульчицького, І. Кураса, Є. Маланюка, М.Мельника, О.Мироненка, Д.Наливайка, І.Огієнка, Ю.Павленка, М.Поповича, О.Пархомчук, Ю.Пахомова, О.Прицака, В.Смолія, О.Субтельного, П.Толочко, М.Томенко, О. Снігир, І.Усенка, О.Шаблія, Ю.Шаповала, В.Шахова, В.Шевчука, С.Шелухіна, Ю.Шилова, С. Шумила та ін. автор публікації аспектно, або ж фрагментарно знаходить раціонально значимий виклад ними історико-філософських, політологічних підходів та механізмів, що визначають історико-правові та геополітичні аспекти формування української державності, зародження та розвиток українського цивілізаційного простору в контексті всеохоплюючого загальноцивілізаційного, державотворчого процесів у цілому.

Комплексний історико-політологічний та соціально-філософський аналіз проблем української державності у XX столітті подано у колективному дослідженні «Українська державність у XX столітті (Історико-політологічний аналіз)», який підготовлено редколегією українського наукового журналу

«Політична думка» та Інститутом посткомуністичного суспільства [9], де висвітлюється не лише теоретична спадщина національної державницької думки, але й значна увага приділяється геополітичним параметрам унезалежнення України, а також сучасним проблемам державного будівництва та суспільного розвитку. Проблемі впливу ***концепції «структурних тисків»*** на процеси українського державотворення присвячена праця Киридон А.М. «Етапи українського державотворення: крос-історичне дослідження» [10], де автор проводить наукову розвідку стосовно ***двох ключових моментів***: відтворенні етапів українського державотворення з метою пошуку своєрідної точки відліку процесу «відродження»; крос-історичному, а не політико-правовому чи філософському аналізі проблеми.

Проблеми українського державотворення у контексті геополітичного виміру України перебувають під пильною увагою зарубіжних вчених, зокрема: З. Бжезінського, Дж. Баха, А. Барінга, С. Хантінгтона, К. Хаусхофера Ф. Гордона, Т. Гоулда, К. Гуічерд, Г. Дійкінка, М. Емерсона, С.Коена, Ж. Леві, Дж. Льовенхарта, Х Маккіндера, Дж. Мороні, Ф. Наумана, Д. Нельсона, С. Петерса, Р.Рьойбера, Г. Фолькерсдорфера, М. Фуше, Р. Хатсона, Р. Челлена, Дж. Шерра та інших.

Фрагментарно автор публікації звертається й до проблематики сучасних викликів у Центрально-Східній Європі у контексті безпекового виміру в умовах російської експансії, ведення нею гібридної війни проти України, де задіяно багато різних акторів, які, можливо, навіть не усвідомлюють своїх руйнівних ролей у світопросторі. Ці дослідження мають місце у публікаціях Н.Антонюк, Б.Базилевского, Є.Бистрицького, М.Бурменського, М.Дем'яненка, Ю.Дем'янчук, В.Їкелена, М.Калашникова, К.Кононенка, І.Коротченка, І.Кудаса, О.Куроп'ятника, А.Маєвської, В.Мацкевича, Ю.Радковця, І Репецького, А.Флурі та інших.

Важливе місце у джерельній базі даного дослідження займають і сучасні дослідження вітчизняних та зарубіжних інститутів, зокрема – Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України, Національного інституту проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки та оборони України, Фонду Стефана Баторія, Німецького інституту міжнародних відносин та політики безпеки, Центру російських та східноєвропейських досліджень Бірмінгемського університету, Центру європейських та політичних досліджень (м. Брюссель), урядових установ європейських країн та інституцій ЄС та інших організацій.

Авторська методологія, яка базується на дослідженнях як українських, так і зарубіжних дослідників, дає підстави стверджувати про сформованість базових принципів, критеріїв, підходів, різновидів означених закономірностей світового історичного процесу до проблем Українського державотворення.

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття (актуальність дослідження).**

Автор статті намагається на основі досліджених історико-філософських, міжнародно-політичних, геополітичних, соціально-правових дискурсів визначити основні підходи до проблем українського державотворення у контексті закономірностей світового історичного процесу – формаційної, цивілізаційної, біблійної, культурологічної, синергетичної парадигм, світ-системного аналізу.

**Формулювання мети та постановка завдань.**

**Метою статті** є дослідження основних підходів до питань Українського державотворення у контексті основних різновидів означених закономірностей світового історичного процесу.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких ***завдань:***

- науковий пошук Українського державотворення *на основі матричного відображення елементів форми держави на різних етапах зародження*, становлення та утвердження у контексті основних різновидів означених закономірностей світового історичного процесу;
- зародження і вплив наявних інтерпретаційних моделей Українського державотворення не лише на формування думки про споконвічні прагнення українців до незалежності, але й можлива їх реалізація на різних етапах цього процесу в контексті визначення взаємозалежності між європейською парадигмою української геополітики й існуванням української держави;
- дослідження поетапного розвитку українського державотворення у контексті закономірностей світового історичного процесу – формаційної, цивілізаційної, біблійної, культурологічної, синергетичної парадигм, світ-системного аналізу, можливої якісної та кількісної трансформації в цивілізаційну структуру сучасного світу, наявної цивілізаційної дискретності світо устрою.

**Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.**

Проведений аналіз джерельних основ з питань формування Української державності свідчить про наявний ступінь роздробленості проблеми при її дослідженні, де прослідковується розвиток різних шкіл філософії, історії, права, богослов'я, теології, геополітики, цивіліографії, політології стосовно генезису, основних різновидів означених закономірностей світового історичного процесу до науково-обгрунтованих інтерпретаційних моделей державотворчих процесів на українських землях.

При цьому, складовою цих підходів повинні стати *парадигми контрфактичних історичних досліджень* («ретропрогностичної», або ж «прогнозування минулого»; «можливість–дійсність»; «біфуркаційна») [11], а також різні напрями контрфактичних історичних досліджень («альтернативна», «експериментальна», «віртуальна» історія, «ретроальтернативістика», «ретропрогностика», «історія, яка не відбулася») [12, с. 135 – 138], що дозволяють розглядати процеси Українського державотворення із врахуванням різновидів означених закономірностей світового історичного процесу.

Ґрунтовний підхід до дослідження проблем Українського державотворення дає можливість вітчизняним дослідникам виділити перш за усе ***три основні аспекти*** історико-теоретичної, політико-правової реконструкції цього процесу:

- ***політична антропологія*** (наявність 68 історико-археологічних культур, вплив національно-психологічних і культурно-історичних чинників на функціонування суб'єктів політичної діяльності) із врахуванням визначених науковцями 5 антропологічних областей – центральноукраїнської, карпатської, нижньо-дніпровсько-прутської, валдайської (або деснянської), ільменсько-дніпровської) [13, с.149–153];
- ***концепція політичного простору*** (втілення часово-просторових уявлень українства крізь призму понять «доісторичні цивілізації», «соціокультурні утворення», «перші державні утворення», «слов'янський світ», «територіальний патріотизм»);
- ***концепція соборності*** («єдність етнічних територій України у державно-правовій формі, починаючи від перших державних утворень на українських землях у період заселення їх кочовими та землеробськими племенами», «слов'янські протодержавні утворення», «соборність»).

При розгляді теми дослідження у контексті історико-правового виміру, формаційного підходу набувають значимості існуючі на теренах України ***перші державні утворення*** у період заселення їх кочовими та землеробськими племенами, зокрема [14, с.37–78]:

а) *<u>античні міста-держави/міста-колонії</u> у Північному Причорномор'ї* (грецький період – друга половина VII – середина I ст. до н.е.; римський період (середина I ст. до н.е. – IV ст. н.е.); візантійський період (IV–VII ст. н.е.): Тіра, Ольвія, Херсонес, Пантікапей, Фанагорія, Феодосія; Боспорське царство (V ст. до н.е.– IV ст. н.е.), що з VI ст. н.е. віійшло до Візантії); *<u>кіммерійці</u>* (IX –VII ст. до н.е.); *<u>Сарматія</u>* (кінець III – рубіж н.е.); *<u>Готська держава</u>* як союз племен на берегах Чорного та Азовського морів (200 – 375 рр.), що досягла найбільшого розквіту за часів правителя («рекса», «конунга») Германаріха (IV ст. н.е.); *<u>Гунська держава</u>* (375 – 469 рр.) з найбільшим її розквітом за часів Аттіли, займаючи територію між Доном і Карпатами, яку втратила під натиском Візантії, які характеризуються як ***державні утворення військової демократії*** (остання стадія докласового ладу) , що переросли у ранню класову державу;

б) *скіфи/арії* (VII – III ст. до н.е.), розквіт *Великої Скіфії* (кінецьV – IV ст. до н.е.), її занепад і загибель (середина IV – початок III ст. до н.е.), знищення нашестям сарматів (II ст. до н.е.), яка характеризується як ***класична деспотична монархія*** з необмеженою владою царя, що передавалася за спадковістю;

в) *<u>слов'янські протодержавні утворення на українських землях</u>*, зокрема:

- *перші племінні союзи* (380 – 385 рр.– князь Бож (Бус), VI ст. – князь Маджак у Прикарпатті і т.д.;
- *Дулібський* племінний союз (IV–VII ст.);
- *Антський* міжплемінний військово-політичний союз (IV– 602 р.);
- *Полянський* союз племен (з часів черняхівської культури (II–IVст., поетапного розквіту в період VII–VIII ст.), де доленосна роль належить князю Кию (кінець VI–початок VII ст.), який поклав початок найдавнішій вітчизняній князівській династії – династії київичів;
- *Куявія* (V ст.– 882 р.), *Київське князівство* (князі Оскольд, Дір з династії київичів (з 862 до 882 рр.), заселені словянськими племенами – полянами, дреговичами, деревлянами, сіверянами);
- *Тмутаракань/Тмуторокань/Таматарха, або Чорноморська Русь* (VIII – IX ст.);
- *Артанія* (VIII – IX ст.);

• *Князівство словенів* (*Славія)* періоду Рюріка (870 – 879 рр.), Олега (879 – 882 рр.).

Відзначимо, що політичний лад у східних слов'ян – наших предків, характеризувався відносним демократизмом. Візантійський історик Прокопій Кесарійський свідчив, що «Ці племена, слов'яни і анти, не підлягають одній людині, а з давніх-давен живуть у демократії…Ними не править один муж, але з давніх часів живуть так, що порядкує громада, і для того всі справи, чи щасливі, чи лихі, йдуть до громади… Усі ці люди високі на зріст і надзвичайно сильні» [14, с. 298].

Особливу значимість у даному дослідженні займає ***Київська держава/ Київська Русь/ Русь–Україна*** (IX–XII ст.), яка об'єднувала усіх східних слов'ян і охоплювала територію від Карпат до Волги, від Ладозького озера до Чорного моря. Вона утворилася на власній основі внаслідок тривалого процесу розкладу первіснообщинного ладу та формування державно-правових відносин у східних слов'ян [15, с. 9 – 17]. За концепцією М. Грушевського, Україна-Руси, як держава, була утворена «полуденною частиною східнослов'янських племен», тих племен, із яких сформувався руський (український) народ, передовсім полянами. «Русь – це земля полян, – писав М.Грушевський, – русини – це поляни передовсім, хоч в ширшому значенні се ім'я обіймало в XI–XII ст. всю Україну, а і все східне слов'янство, зв'язане київськими князями в одну державу, під іменем Русі протиставлялося теж часом іншим політичним організмам» [16, с. 191]. Саме на землі полян продовжував утверджувати автохтонну династію києвичів Великий князь київський Оскольд (*Аскольд – А.М.*).

У своєрідному вибуху суспільнотворчої діяльності на теренах Східної Європи у IX–X ст. бачимо результат зустрічі *трьох суспільноформуючих факторів* – воєнної енергії та організаційного начала з півночі, привнесеної автохтонними східнослов'янськими племенами та норманами, високої духовності та культури півдня, презентованої Візантією та грецькою церквою, й утворення особливого соціокультурного простору в Подніпров'ї – ***полянського союзу племен***, який став центром формування Київської Русі й подальшого суспільно-політичного розвитку східнослов'янських земель [17].

Отже, в своїй концепції України-Руси як породження історії українського народу на ранніх її етапах, перш за усе М.Грушевський та його послідовники спиралися на глибинну національну традицію, від якої відійшли українські історики першої половини XIX ст., йдучи в цьому питанні за М.Карамзіним. Певне повернення до неї спостерігається в українських вчених другої половини XIX ст., зокрема у М. Драгоманова, який писав: «Щодо періоду, який передував XIII ст., то вона (історія України, історія держави і права України – *А.М.*) показує нам федерацію руських вільних міст, особливо міст південної Русі, що групувалися навколо Києва, дії і походженням акторів, так і своїми республіканськими інституціями» [18, с. 8].

Внаслідок збігу багатьох історичних обставин (особливостей природних умов, геополітичного розташування, розвитку продуктивних сил, виробничих відносин, процесу християнізації тощо). Давня Русь прийшла до феодалізму, «перескочивши» через стадію рабовласницького ладу, хоча окремі елементи патріархального рабства (холопство) були і в слов'ян. Тому Русь–Україна характеризується як ранньофеодальна держава з чітким поділом на феодалів і залежне від них населення (смердів, рядовичів, закупів тощо).

Київська держава формувалася як ранньофеодальна монархія. Це була відносно єдина, побудована на принципі сюзеренітету-васалітету держава. Її очолював Великий київський князь, якому були підпорядковані місцеві правителі – його васали. Сформувалася й система посадництва. Діяльність Великого «світлого» князя спрямовувалася нарадою з верхівки феодалів. Пізніше для розв'язання найважливіших питань скликалися феодальні з' їзди [19, с. 78 – 85 ].

Київська Русь /Русь–Україна у своєму розвитку пройшла такі *періоди становлення і розвитку*:

• *І-й період*: 860/862 – 972 рр. – утворення, консолідація і становлення держави з центром у Києві за князювання Оскольда, Олега, Ігоря, Ольги, Святослава;

• *ІІ-й період*: 980 – 1054 рр. – економічний, культурний, міжнародний розквіт держави, досягнення нею вершини політичної могутності за князювання Володимира Великого, Ярослава Мудрого;

• *ІІІ-й період*: 1054 – 1132 рр. – поступове політичне ослаблення держави, князівські міжусобиці після смерті Ярослава Мудрого, розколу Християнства;

• *IV-й період*: 1132 – 1241/1360 рр. – поліцентралізація Київської держави, що була перервана монгольською навалою (1237 – 1241 рр.); формування місцевих князівських династій (Ольговичів, Ростиславичів, Мономаховичів, Мстиславичів та ін.).

Державно-адміністративний устрій Київської держави/Русі–України характеризувався таким складом: *Великий князь* – володар усієї землі й держави, верховний суддя, керівник дружини (війська); *віче* – народні збори; *боярська рада* – дорадчий орган з багатих і знатних феодалів: *адміністративний апарат:* намісники – місцеві удільні князі; воєводи; під'їзні; тіуни; посадники, які правили у містах від імені Великого князя.

Спостерігається така ***зміна форм правління*** Київської держави у період IX – XIII ст. [20, с. 215 – 238]:

- На етапі становлення – *дружинна держава*, в основу якої закладений примітивний своєрідний апарат управління, судочинства, збирання данини, що сформувався на основі княжої дружини, яка виконувала роль не лише війська, а й радників князя;
- На етапі розквіту – *централізована монархія*, де повнота влади зосереджувалася в руках Великого світлого князя, дружина відходила на другий план; в управлінні держави Великий князь опирався на князівську раду, до складу якої входили старші дружинники і вихідці зі старої племінної знаті – бояри;
- На етапі роздрібнення – *федеративна монархія*, де влада князя обмежувалася його уділом. Найважливіші питання для усієї Русі вирішувалися на князівських з'їздах (снемах).

Як державне утворення періоду Середньовіччя Київська держава пройшла такі ***етапи процесу роздрібнення***:

- 1054 – 1132 рр. – визрівання елементів роздробленості, послаблення великокнязівської влади;
- 1132– 1240 рр. – перевага центробіжної тенденції до конфедеративного устрою держави і поліцентризму;
- 1240 – 1360 рр. – послаблення Русі, провідна роль на українських землях Галицько-Волинського князівства, поступове захоплення цих земель іноземними державами.

Як свідчать дослідження, у середині XII ст. на місці колишньої Київської держави було 15 князівств, на початку XIII ст. (перед монголо-татарською навалою) – близько 50, а у XIV ст. – близько 250.

Наприкінці XII – на початку XIII ст. на українських землях формуються ***нові політичні центри***, зокрема [21, с.58 –102 ]:

- *Київське князівство* – з 1132 р., яке до монгольської навали зійшло до розряду другорядних князівств і практично увійшло до складу Галицько-Волинського князівства; у 1362 р. увійшло до складу литовських володінь, остаточно ліквідовано у 1470 р.;
- *Чернігівське князівство* (1054 – 1356 рр.) – у 1356 р. увійшло до складу Великого князівства Литовського, після чого припинило існування. У 1503– 1618 рр. Чернігівщина перебувала під владою Московського царства, після чого на короткий проміжок часу знов увійшла до складу Речі Посполитої (до 1648 р.);
- *Переяславське князівство* (1054 – 1239 рр.) – знищено монголо-татарами;
- *Новгород-Сіверське князівство* (1097–1523 рр.) – виокремилось зі складу Чернігівського князівства; ліквідовано Московським царем, під владу якого потрапило після 1503 р.;
- *Галицьке князівство* (1144–1199 рр.) – утворилося після з'єднання Перемишльського, Звенигородського і Теребовльского князівств (уділів) і в 1199 р. злилось з Волинським у Галицько-Волинське князівство;
- *Волинське князівство* (1054–1154 рр.) – розділилось на Володимирське і Луцьке;
- *Луцьке князівство* (1154–1228 рр.) – увійшло до складу Галицько-Волинського князівства;
- *Галицько-Волинське князівство* (1199–1349 рр.) – це Західна, а згодом майже вся Правобережна Україна, Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя, Чорна Русь, Закарпаття;
- *Князівство Феодоро* (XIII – XV ст.) – феодальне християнське князівство в передгір'ях південного Криму, затиснуте між татарськими степами та генуезькими володіннями на узбережжі (столиця – фортеця Мангуп). Захоплено турками у 1475 р.

Новою європейською державою вважають ***Галицько-Волинське князівство.*** Це державне утворення пройшло такі періоди становлення і розвитку [22, с. 87 – 89]:

- *І-й період*: 1199 – 1205 рр. – виникнення і становлення об'єднаного Галицько-Волинського князівства за Романа Мстиславича;
- *ІІ-й період*: 1205–1238 рр. – тимчасовий розпад держави, посилення боротьби за владу боярства;
- *ІІІ-й період*: 1238 – 1264 рр. – відновлення єдності та зміцнення держави за Данила Романовича Галицького;

• *IV-й період*: 1264 – 1340 рр. – розвиток держави за наступників Данила Галицького. (синів Данила у Галичині: Лева – у Галичині і Перемишлі; Мстислава – у Теребовля; Шварно – у Белзі та Холмі); правління Юрія І Львовича (до 1308 р.), останніх князів династії Романовичів – Андрія та Лева (до 1323 р.); останнього Мазовецького князя Болеслава Тройденовича (Юрія – з 1325 по 1340 рр.). Ослаблення і занепад Галицько-Волинської держави.

Особливий розвиток у цей період одержує ***Велике князівство Литовське*** (1325/1430 – 1569 рр.) [23, с. 61 – 64]: Саме ослаблені боротьбою один з одним та з монголо-татарами західно-руські князівства поступово підпорядкувало собі Велике Князівство Литовське, яке згодом ліквідувало автономію князівств. Захоплення українських земель здійснювало не шляхом відкритої війни та прямого загарбання, а здебільшого за допомогою «тихої експансії»: дипломатичних союзів, шлюбних зв'язків, успадкування і купівлі прадавніх руських земель тощо. Значна частина населення на українських землях вбачала в енергійних литовських князях могутніх спільників у боротьбі із Золотою Ордою. Останні справді завдали кількох поразок ординцям і сприяли тому, що українські землі звільнилися від іга вже на початку XIV ст., тобто на півстоліття раніше, ніж російські землі.

Литовські феодали виявили величезну політичну мудрість і зберегли православну віру, звичаї та права місцевого населення. Поступово вони самі підкорилися руському культурному впливу і почали вважати себе нащадками князів Київської Русі, прийняли «Руську Правду» як власне джерело права, засвоїли давньоруську писемність.

На чолі Литовсько-Руської держави стояв Великий князь, при якому діяв дорадчий орган – Рада князівства. На рубежі XV–XVI ст. сформувався Литовський сейм як орган станового представництва. На місцях управління здійснювали місцеві князі, які були досить автономні, але з XV ст. автономія була ліквідована і влада перейшла до намісників, воєвод та інших урядовців, що призначалися Великим князем.

Основним джерелом права тривалий час була «Руська Правда», але згодом її змінили акти Великого князівства Литовського, серед яких найбільш відомими були Литовські статути 1529, 1566 і 1588 рр.

Особливу експансію на українських землях у цей час проводить ***Королівство Польща*** (1349 – 1569 рр.), а у період 1569 – 1795 рр. – ***Річ Посполита***, яка остаточно закріпилась у теперішній Західній Україні (з 1349 р.), після завоювання Галицького королівства. Після Люблінської унії 1569 р. і створення Речі Посполитої до польських володінь долучились Волинь, Київщина, Поділля, Полтавщина. У 1618 р. Речі Посполитій вдалось витіснити Московське царство із Черніговщини та Сіверщини. Але після цього Річ Посполита поступово втрачає свої позиції у Придніпров'ї: за наслідками Національно-визвольної війни 1648 – 1657 рр. періоду Богдана Хмельницького – втрата контролю над Наддніпрянською Україною; з 1667 р. – Лівобережжя та Києва, які відходять до Московського царства. Ослаблена внутрішніми чварами, повстаннями (в основному на українських землях) та війнами з сусідами Річ Посполита у 1772, 1793, 1795 рр. була поділена між Російською, Австрійської імперіями та Пруссією [24, с. 4 – 90; 25, с.337].

Поетапно захоплювали українські землі інші державні утворення, зокрема [26]:

• *Молдавське князівство* (XIV–XIX ст.)– *Молдова*, яка контроювала деякі прилеглі до неї райони українських земель – частину Буджаку на півдні Бессарабії та Буковину;

• *Кримське ханство* (1441–1783 рр.), яке спочатку мало території сучасного Криму, Одеської, Запорізької, Херсонської, Миколаївської та Донецької областей, у подальшому – Лівобережжя нижнього Дніпра та Приазов'я, Кубані;

• *Османська імперія* (1475 – 1774/1812 рр.), яка контролювали Причорноморські степи від гирла Дунаю до гирла Дніпра, Південний берег Криму і район Керчі (центр – Кафа). У кінці XVII ст., втрутившись в громадянську війну в Україні, Порта деякий час володіла Поділлям (витиснута з регіону Російською імперією в ході низки воєн);

• *Велике князівство Московське* (1500/1503 –1609 рр.), яке захопило Чернігів, Сіверську землі – у смутні часи (1618 р.), що століттям раніше були захоплені Великим князівством Литовським.

Особливим державним утворенням на теренах України стала військово-територіальна політична організація українського козацтва – ***Запорозька Січ***, основу якої становило козацтво («козак» тюркського походження й означає «легко озброєний воїн», «сторожа», «вільна людина» тощо), ***періодизація*** якого визначається такими ***віхами*** [27, с. 296 – 299]:

*І-й період (1489 – 1591 рр.* – утворення козацтва *(кінець XV ст.: 1489 р.* – козаки супроводжували польське військо в поході проти татар; 1492 р. – вчинили напад на турецький корабель у гирлі р. Дніпро; заснування у 1556 р. на острові Мала Хортиця фортеці Д.Вишневецьким);

*ІІ-й період (1591 – 1647 рр.*) – посилення військово-політичної ролі козацтва, перетворення його на окремий суспільний стан, центр національно-визвольного руху;

*ІІІ-й період (1648 – 1664 рр.)* – участь у Національній революції та Визвольній війні українського народу, починаючи з часів Б.Хмельницького (1648 – 1657 рр.), де козацтво було ядром цих процесів, реалізатором державотворчих функцій Держави Війська Запорозького;

*ІV-й період (1664 – 1709 рр.*) – боротьба (за збереження незалежності Січі, політичної автономії Гетьманської України) з Московським царством, Кримським ханством, Османською імперією, Річчю Посполитою;

*V-й період (1709 – 1734 рр.)* – період існування Кам'янської (1709 – 1711 рр.), Олешківської (1711 – 1734 рр.) Січі;

*VІ-й період (1734 – 1775 рр.*) – період відновлення Січі – Нової Січі, боротьба за її збереження та остаточна ліквідація її російським урядом на теренах України;

*VІІ-й період (1775 – 1860 рр.)* – період українських козацьких формувань після ліквідації Запорізької Січі: Січі у пониззях Тиси (1785–1805 рр.); Задунайської Січі (1775 – 1828 рр.); Чорноморського козацького війська (1772 – 1860 рр.); Дунайського козацького війська (1828 – 1856 рр.); Азовського козацького війська (1828 – 1865 рр.).

Саме у період Національної революції та Визвольної війни українського народу склалося політичне утворення, яке мало багато ознак державності: територію, військо, свої органи влади і правові норми, зачатки власних податкової і грошової систем, певне міжнародне визнання від Криму, Османської імперії, Молдавії, Речі Посполитої, Московського царства, Королівства Швеції та ін. У науковій літературі цю політичну організацію нині прийнято називати Українською козацькою державою, або ***Державою Війська Запорозького***, а період в історії України – козацької доби, Гетьманату. Термін «Запорізька Січ» вживався у *двох значеннях*:

а) на означення території в пониззі Дніпра і за його порогами, що була повністю підконтрольна козакам і заселена тільки козаками (лише в XVIII ст. поруч із козаками мешкав невеликій відсоток селян);

б) на означення своєрідної громадсько-політичної та військової організації українського козацтва.

Дехто з дослідників вважає Запорізьку Січ, як державне утворення, особливою, демократичною козацькою республікою [28, с. 52]. Дійсно, свого часу К. Маркс назвав її «християнською козацькою республікою», маючи на увазі, перш за все, народоправний, самоврядний характер козацької організації (res publicum – у перекладі – справа народна) на відміну від абсолютних монархій Європи того часу.

Національна революція та Визвольна війна українського народу середини XVII ст. в історії України та Європи характеризується й іншими підходами. Так, *за В. Смолієм та В. Степанковим* [29] виділяють такі ***періоди***:

*І-й (лютий 1648 – червень 1652 рр.)* – найбільший розмах та інтенсивність національно-визвольної та соціальної боротьби. Бурхливий процес державних інституцій ДВЗ ( гетьман Б.Хмельницький (1648 – 1657 рр.). Формування нової моделі української політичної еліти і національної державної ідеї ;

*ІІ -й (червень 1652 – серпень 1657 рр..)* – погіршення становища новоутвореної Української козацької держави та активні пошуки її урядом союзників для розгрому Речі Посполитої і возз'єднання у межах єдиної держави усіх українських земель;

*ІІІ-й ( вересень 1657 – червень 1663 рр.)* – різке загострення соціально-політичної боротьби, що вилилася у громадянську війну й спричинила розкол Козацької України на два Гетьманства (Право- та Лівобережну Україну) та виділення Запоріжжя в окрему політичну силу (устрій Гетьманської України за часів гетьмана І. Виговського (1657 – 1659 рр.);

*ІV-й (липень 1663 – червень 1668 рр.)* – намагання урядів Речі Посполитої та Московського царства поділити Українську козацьку державу, що завершилося укладанням Андрусівського договору 1667 р. і відчайдушна боротьба національно-патріотичних сил за возз'єднання козацької України Гетьманська Україна за часів гетьмана Петра Дорошенка (1665 –1676 рр.);

*V-й (липень 1668 – вересень 1676 рр.)* – нове загострення політичної боротьби, посилення втручання іноземних держав у внутрішні справи України, ліквідація українських державних інституцій на Правобережжі та його жахливе спустошення польськими, кримськими, турецькими і московськими військами. Поразка української революції та її історичне значення.

Дослідник В. Греченко [30] виділяє 6-ти періодів ( з січня 1648 по березень 1664 рр.). Б.Лановик та М.Лазарович [31] ці події розкриває через аналіз 2-х періодів (лютий 1648 по вересень 1676 рр.). У підходах О. Гісема, О. Мартинюка, О. Трухана [32] знаходимо виділені ними лише 4 періоди (1648 по 1657 рр.).

Отже, ***ідея козацької держави*** середини XVII ст., еволюціонувала від «*ягелонського легітимізму*», ідеї Великого князівства Руського та «не подлеглого козацького панства» до кінця XVIII ст. і звелась до відстоювання ***автономних прав Гетьманщини*** та прохань до російських імператорів про повернення старих привілеїв старшині. Але й ці прохання біли виявом великої мужності незначної частини старшини. Більшість же цілком комфортно почувала себе прилучившись до панівного класу Московського царства, а з 1721 року – до Російської імперії. Козацька Україна полишила своїм нащадкам національно-політичний ідеал, що хитався між державною самостійністю і автономією в рамках сусідніх держав, або ж федеративній сполуці з ними. Найвищими виявами державницької думки цього періоду були Гадяцький трактат 1658 року та «***Договори і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького*** *між Ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорозького, і між генеральною старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, що за давнім звичаєм і за військовими правилами утверджені обома сторонами вільним голосуванням і Ясновельможного гетьмана урочистою присягою підтверджені року від Різдва Христового 1710, Квітня 5, в Бендерах»* Пилипа Орлика (1710 р.) [33]. За цим історичним докуметом в Україні, відомим більше як Конституція Пилипа Орлика, утворювалися три гілки влади: законодавча – Генеральна Рада; виконавча – гетьман і генеральна старшина; судова – Генеральний суд. Українська держава – Гетьманщина засновувалася як християнська республка на визнанні пріоритету природного права людини і народу на свободу і самовизначення.

У першій половині XIX ст. *ідея української державності* відродилась на основі переосмислення уроків існування козацької держави та перенесення на національний грунт тогочасних європейських теорій. Величезну роль в цьому процесі відіграла ідея історичної місії українського народу. Як відзначав В. Старосольський, месіанізм «Се є переконаннє про окрему, виїмкову ролю, про спеціяльну історичну «місію», яка припадає на долю власної нації і робить її «вибраним» поміж иншими народом.... На сьому тлі виросла велика фільософічна концепція Гегеля і Карл Маркс не був вільний від впливу сього німецького месіянізму. Польський рівно ж як і московський месіянізм XIX століття є загальновідомими явищами. Український, крім численних уступів у Шевченка, найшов класичний вислів у видатного українського і російського історика, поета-романтика, мислителя, громадського діяча М.І.Костомарова (1817 – 1885 рр.) у «Книгах битія Українського народу» [34].

На початку XX ст. в українській суспільно-політичній думці та вітчизняній історичній науці *ідея державності українського етносу* розглядалася як універсальний соціальний і культурно-історичний феномен світової цивілізації, що характеризувався *трьома етапами* – українознавчий, українофільський, власне, український через призму реалізації подвійної функції: по-перше, виявлення світоглядних уявлень, сформованих у середовищі української інтелектуальної еліти XIX ст., по-друге – виявити специфіку розвитку вітчизняної політичної думки XX ст. [35, с. 31].

Концентровано процеси розвитку політичних ідей через призму історико-політичної еволюції українського суспільства на початку XX ст. розглянуті у праці М. Кармазіної «Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX ст.)», де автор акцентує увагу на ідеї осмислення М.Грушевським, С.Рудницьким, Д.Донцовим, В.Липинським, В.Винниченком, М.Міхновським та ін. образу України як геоцентричного синтезного простору між природно-просторовими та політико-культурними системами «Сходу і Заходу».

Важливо зазначити, що наслідком досліджень науковців на українознавчому та українофільському етапах стало, як висловився І. Франко, – *теоретично виаргументоване українство*. Наукові доробки українознавців, з-поміж яких були такі видатні особи часу як О.Бодянський, Ф.Корш, М.Максимович, І.Срезневський та інші, забезпечили, найперше, мовну емансипацію українців від поляків і росіян, підвели до утвердження ідеї культурної єдності, етнічної гомогенності українського народу, розділеного імперськими кордонами, сприяли чіткому окресленню межі української етнічної території, як і території сусідів [36, с. 138]. Подальшого розвитку досяг *процес формувалися національної самосвідомісті народу*, його етнокультурного обличчя, тобто індивідуального сполучення форм духовної й матеріальної культури, який науковці умовно поділяють на п'ять (шість – *А.М.)* етапів:

1. І.Котляревський та «котляревщина» – відокремлення українського етносу від російського;

2. «Історія русів» і початок творення стандартизованої мови на відміну від бурлескної народної;

3. Григорій Сковорода – як гасло часу, його філософія серця, духовна сковородинізація для України;

4. «Критичне усвідомлення» (Т. Шевченко й кирило-мефодіївці),

5. Пошевченківська доба (П. Куліш, М. Костомаров);

6. Формування концептуального виміру політичного націотворення (М. Драгоманов, а згодом науковці, політичні діячі XX ст.).

Зваживши, що Україна довготривалий період не мала своєї держави, доцільно зробити важливий акцент на те, що потребує окремого дослідження і торкається особливостей ***російської та австрійської колоніальної політика*** XVIII – початку XX ст., яка будувалася на **трьох взаємопов'язаних принципах**: ***уніфікації; бюрократизації; денаціоналізації***. Проте Україна, перебуваючи під впливою домінування Російської імперії, так і не стала колонією «азійського» типу – бідною, без власної промисловості, ресурси якої імперії просто викачували, а «європейського» – промислово розвинутою, яку позбавляли не стільки ресурсів, скільки капіталу, потенційних прибутків, насаджуючи імперську культуру, правовідносини**.** Галичина, Буковина й Закарпаття залишалися внутрішніми колоніями Австро-Угорщини у період кінця XIX – початку XX століть і служили ринком збуту товарів, які вироблялися у центральних провінціях імперії, і доступним джерелом мінеральної сировини та сільськогосподарських продуктів. Відтак, спираючись на дослідження американської літературознавця, славіста Еви Томпсон [37], важливо вказати на цю різницю, зокрема:

а) на відміну від західного, російський колоніалізм пов'язаний із позбавленням народів та етнічних груп їхніх назв;

б) у деяких частинах російської та радянської імперій існувала унікальна ситуація, коли колонізовані народи почували свою вищість порівняно з колонізаторами;

в) якщо західний імперіалізм був певною мірою об'єднуючим, то російський мав явно виражені відцентрові ознаки: Москва не досягла успіху в утворенні єдиної життєздатної культурної спільноти на основі окремих територій і народів;

г) російський імперіалізм був радше силовим, ніж інтелектуальним. Коли він упроваджував російську культуру, то робив це у спосіб, нестерпний для колонізованих народів, наполягаючи на принизливій для них вищості Великої Росії, тимчасом як західний імперіалізм давав національним елітам багатство європейської інтелектуальної традиції.

***<u>Новітній час відкриває нову віху в українському державотворенні</u>***. Не вдаючись до деталізації, автор статті висвітлює цей складний період у пошуку моделі державності, акцентуючи увагу на такі державні структури, що діяли на території України у період з 1917 по 1991 рр., а саме [38]:

• *Українська Народна Республіка* (1917–1918 рр., 1918 – 1920 рр.) , яка об'єднала в собі українські губернії, крім півдня та сходу країни (період М. Грушевського, В. Винниченка). Припинила своє існування у зв'язку з німецькою окупацією і переворотом П. Скоропадського 29.04.1918 р. Відновлена після евакуації німців і втечі П. Скоропадського в грудні 1918 р. (період Директорії Симона Петлюри) і остаточно припинила своє існування в 1920 р., програвши збройну боротьбу денікінцям та Радянській Росії. УНР відзначається структурованою владою (від УЦР, Генерального секретаріату, як вищого органу управління – до Президенства М.Грушевського). УЦР прийнято 4 універсали, які поклали початок юридичному закріпленню державної незалежності України, зокрема: III Універсал (7 (20) листопада 1917 р.) проголосив створення Української Народної Республіки (УНР); IV Універсал (9 (22) січня 1918 р.) проголошував повну незалежність УНР, реформування Генерального секретаріату у Раду народних міністрів, мир з державами Четвертного союзу, боротьбу з більшовиками. У останній день свого існування 29 квітня 1918 р. Центральна Рада проголосила Конституцію УНР та Президентом М.Грушевського;

• *Українська Держава* (квітень – грудень 1918 р.) періоду гетьмана П.Скоропадського (під німецьким протекторатом). Після поразки Німеччини у Першій світовій війні й виведення німецьких військ зайнята радянськими, потім білогвардійські військами і частинами відродженої УНР (періоду С. Петлюри);

• *Західноукраїнська Народна Республіка* (1918–1919 рр. ) на українських землях колишньої Австро-Угорщини. Формально об'єдналася з УНР 22.01.1919 р. (так званий «Акт Злуки»). Розбита польськими військами (Й. Пілсудський). За Ризьким договором з Радянською Росією 1921 р. галицькі землі увійшли разом із Західною Волинню до складу Польщі;

• *Зелений Клин* (1917 – 1922 рр.) – українська колонія в південній частині Далекого Сходу (у нижній частині ріки Амур і над Тихим океаном), площею близько 1 млн. кв.км;

• *Гуцульська республіка* (1918 – 1919 рр.) на території Рахівщини, нині Закарпатської області;

• *Команчанська Республіка або Східно-Лемківська Республіка* (1918 – 1919 рр.), яка об'єднала біля 30 лемківських сіл Лемківщини;

• *Холодноярська Республіка* (1919 – 1922 рр.) – невизнане державне утворення в Черкаській області Чигиринського району;

• *Кримська Народна Республіка* (1917 – 1918 рр.) – перша у світі республіка мусульман;

• *Одеська Радянська Республіка* (ОСР) 1918 р., яка охоплювала території Херсонської та Бессарабської губерній колишньої Російської імперії;

• *Донецько-Криворізька Радянська Республіка* (ДКРР) 1918 р., яка розформована за рішенням радянських властей, що територіально охоплювала Сумщину, Донеччину, Харківщину, Катеринославщину з Олександрівськом, Херсонщину з Кривим Рогом, Єлисаветградом та частину Області Війська Донського з Таганрогом і Олександро-Грушевським (тепер – м. Шахти, РФ) зі столицею у Харкові;

• *Українська РСР* (до 1937 року *Українська Соціялістична Радянська Республіка)* у складі СРСР (1922–1991 рр.), яка пройшла складний шлях від періоду становлення української нації в умовах зростання національного руху та формування соціалістичної держави в умовах міжвоєнної історії під владою тоталітарної системи, розгляду українських земель у стратегічних планах тоталітарних держав у часи Другої світової війни, особливим її розвитком у період середини 50-х – другої половини 80-х років XX ст. та здобуттям й проголошеням незалежності 24 серпня 1991 року;

• *Кримська АРСР* у складі РРФСР (1921–1945 рр.). У 1945 р. перетворена в область. З 1954 р. передана до складу УРСР;

• *Галичина і Волинь,* закріплені за Польщею за Ризьким договором після радянсько-польської війни 1920 р. Приєднані до УРСР після німецько-радянського розподілу Польщі у вересні 1939 р.;

• *Північна Буковина і Південна Бессарабія* (*Буджак)* у період 1918–1940 рр., 1941–1944 рр. знаходились у складі Румінії. У 1940 р. під натиском Й. Сталіна території були передані СРСР. Після початку німецького вторгнення до СРСР Румунія приєднала Буковину, Бессарабію (втрачені роком раніше) і причорноморські степи між Дністром і Південним Бугом (так зв.Трансністрія – в основному Одеська область);

• *Закарпаття (Підкарпатська Русь*), одна з 5 областей Чехословаччини, дісталася їй після розпаду Австро-Угорщини, передані Чехословаччині (1918 – 1938/1945) ;

• *Молдавська АРСР* у складі УРСР (12.10.1924 – 02.08.1940 рр.) – займала прикордонні землі на лівому березі Дністра, а також землі на кордоні нинішніх Одеської та Вінницької областей (міста Котовськ (Бирзула), Балта, Тирасполь, Дубоссари, Ананьїв, Кодима). Після приєднання у 1940 р. до СРСР Бесарабії землі Молдавської АРСР були поділені між Українською РСР та створеною Молдавською РСР;

• *Карпатська Україна* – незалежна держава, проголошена 15 березня 1939 року; окупована Угорщиною, сателітом Німеччини (1939 –1944 рр.);

• Розчленована територія України у період нацистського окупаційного режиму на 4 зони окупації:

–*Рейхскомісаріат Україна* (1941–1944 рр.) з центром у м. Брест, а потім м. Рівне, як адміністративна одиниця, створена Німеччиною на зайнятій під час Другої світової війни території УРСР (крім прифронтових районів сходу та північного сходу республіки, де управління здійснювали армійські начальники Рейху, та Галичини, що була передана до складу генерал-губернаторства), який складався з 6 округів;

–*Румунська провінція* «*Трансністрія»* (центр – Тирасполь, згодом – Одеса);

–*Дистрикт «Галичина»* (центр – Львів);

–*Прифронтові райони* (Донбас, Чернігівська, Сумстка, Харківські області);

• *Кримська АРСР* як суб'єкт союзного договору (1991–1992 рр.). Після того, як кримський президент узяв курс на розрив з Києвом, автономія була урізана. Автономна Республіка Крим існувала з 1998 до 21 березня 2014 рр.

У межах колишньої Української РСР у **<u>період 1990–1991 рр</u>**. розгортаються

державотворчі процеси, що призвели до утворення ***незалежної суверенної держави*** – **Україна.** 24 серпня1991 р. проголошена незалежність, яка підтверджена на Всеукраїнському референдумі 1 грудня1991 р.

***Становлення України як незалежної держави, творення її у новітній час відзначається такими особливостями***:

- 1991–1996 рр.: початком державотворчих процесів; заснуванням Збройних сил, затвердження державної символіки, формуванням інституту громадянства, основних гілок влади;
- станом економіки України у 1991–1998 рр.: реформуванням економіки та фінансової системи України; роздержавленням, приватизацією; запровадженням національної валюти; початком реформ в аграрному секторі.
- 1991–1996 рр.:Конституційним процесом і ухваленням Конституції України 28 червня 1996 р.;
- з 1998 р. по т.ч. – політичною розбудовою суспільства, формуванням громадянського суспільства;
- державотворчими процесами в Україні у період з 2006 по т.ч.:

– особливостями розбудови законодавчої, виконавчої та судової влади;

– основними підходами до створення національної економіки України у період незалежності, зростанням корупції;

– новими тенденціями в культурно-духовному, релігійному житті України у роки незалежності;

– значимістю і впливом на подальший розвиток процесів демократизації суспільного життя;

– основними підходами у здійсненні зовнішньополітичного курсу України в період незалежності; курс на європейську та євоатлантичну інтеграцію;

– революційними процесами на Україні у період 1990 – 2014 рр.: «гранітовою революцією» 1990 р.; національною революцією 1991 р.; «помаранчевою революцією 2004 року; «революцією Гідності» 2013 – 2014 рр.;

– окупацією та анексією Криму Російською Федерацією; збройною агресією Росії проти України у Донецькій та Луганській областях.

У теперішній час Україна включає в себе Автономну Республіку Крим, 24 області та 2 міста загальнодержавного значення (Київ,Севастополь). Однак, з 21 березня 2014 року ця українська територія була анексована і стала незаконно створеним суб'єктом Російської Федерації, що розміщений на анексованій Росією Автономній Республіці Крим, який усупереч нормам міжнародного права входить до складу Південного федерального округу РФ площею 26 100 км², населенням майже 2 млн. осіб.

За наслідками воєнного конфлікту між Україною та Російською Федерацією, розпочатої РФ гібридної війни, неефективності у певній мірі міжнародних політико-правових підходів щодо її зупинення, реальним є той факт, що на теренах України з'явилися й існують тимчасово окуповані території – т. зв. «Донецька Народна Республіка» («ДНР»), «Луганська Народна Республіка» («ЛНР»). У окремих районах Донецької та Луганської областей діє включно до 31 грудня 2019 року особливий порядок місцевого самоврядування.

Як суб'єкт міжнародного права та політико-правової структури, Українська держава має складну будову і включає в себе систему органів і організацій та інших інститутів держави, які складають її організаційну основу: організаційно-політичну, організаційно-економічну та інші, які організовані й функціонують з урахуванням ряду принципів, найбільш значимим структуро-утворюючим з яких є закріплений у Конституції України принцип поділу влади. Отже, Україна в сучасних умовах становлення і розвитку за роки незалежності характеризується за:

- *формою державного правління* пройшла шлях від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської;
- *формою державного устрою* – унітарна республіка;
- *формою державного (політичного) режиму* – демократичною.

Отже, на території нинішньої України упродовж останнього тисячоліття виникало чимало різних держав, що свідчить про довготривалий і тернистий шлях українського народу до незалежності.

Доцільно коротко зупинитися на **15 пройдених Україною форм правової свідомості**, з***містом якої є її функції, що визначаються соціологічно конкретно-історичними циклами соціальної активності спадкоємності у правовій свідомості як підструктуро-підсистеми спадкоємності національної етнотрадиції*** (або ж національної самосвідомості), яку можемо прослідкувати за спадкоємністю формування українського місцевого самоврядування у конктрено існуючих історико-правових формах держав на теренах українських земель [39].

Ця періодизація, на думку автора статті, найбільш вдалою була розроблена П. М. Любченком, в основу якої покладено *критерії співвідношення самоврядування з тими чи іншими формами державності на українських землях,* вважаючи у нашому контексті *джерела конкретно-історичних циклів соціальної активності правосвідомості* [40, с. 19].

Ураховуючи концептуальні положення Г.Гегеля, П.Новгородцева, І.Ільїна та інших про форму правової свідомості як зміст держави та державотворення, виділяємо ***такі етапи історичного становлення українського місцевого самоврядування,*** які ми розглядаємо як конкретно-історичні цикли (форми) становлення української правової свідомості – ***періоди (змісти) українського державотворення:***

1. Місцеве самоврядування в Київський Русі в період феодальної дробленості – період домінування вітчизняної української правосвідомості;

2. Місцеве самоврядування на українських землях у складі Литви та королівства Польського – період панування литовсько-польської правосвідомості;

3. Функціонування системи органів мїсцевого самоврядування на території козацької держави - Гетьманщини – період домінування козацької (української) правосвідомості;

4. Місцеве самоврядування в Російській, Австрійській, з часом Австро-Угорській імперіях– період перманентного домінування української правосвідомості, період панування російськоментальної та австроугорської правосвідомості;

5. Місцеве самоврядування в Україні в 1917 – 1920 рр. та на західноукраїнських землях у 1920 – 1930 рр. – період перманентного домінування української правової свідомості;

6. Місцеве самоврядування в Україні 1930 – 1990 рр. – період тотального панування російськоментальної правосвідомості;

7. Становлення місцевого самоврядування в Україні в 1990 – 2000 рр. на основі за визаченними домінування української правосвідомості (**функцій:** *когнітивної* (пізнавальна, інформаційна), *правостворюючої* (ціннісна, емоційна), ***регулюючої*** (настановча); **структури** (*правової психології; правової ідеології;правової поведінки*); **видів** (***за глибиною відображення правової дійсності*** *– буденної, професійної, наукової;* ***за ступенем узагальнення***– *індивідуальної, групової, суспільної)* [41]*;*

8. Утвердження місцевого самоврядування в Україні з початку третього тисячоліття – період домінування української правосвідомості, де ідеологічними елементами повинні виступати як головні елементи правової культури, так й правового виховання.

На зазначених етапах розвитку самоврядування як циклах національної активності правової свідомості на українських землях виникали різні його моделі, що мали свою систему, суб'єктно-об'єктивний склад, спосіб формування, компетенцію, відносини з державою як соціальні комунікації між первинними і вторинними суб'єктами правосвідомості, які, ***із врахуванням закономірностей синергетики, синергетичного правоусвідомленого світосприйняття, цілепокладання*** [42] їх векторних напрямів трансформацій в державотворчому процесі, можна ідентифікувати як перехідні форми *української правової свідомості*, а саме:

- *першу* – військову демократію, як початок синергетичного процесу європейськоцентричного творення місцевого самоврядування у Київській Русі та продовження давнього процесу загальноцивілізованого структурування україноментальних інтегративних цінностей;
- *другу*, що визначає перехідний зміст українського місцевого самоврядування як принципопокладений, окремо наголосивши на значенні *найдавніших чорноморських міст* – центрів

активної давньогрецької та євроазійської правової культури, науки, європейської цивілізації, які одні з перших у давній українській дійсності, внесли вагомий внесок у *зовнішнє оцивілізовування українських земель, формування європейськоцентричної української правової свідомості;*

- *третю,* якою ідентифікуємо маргінальні компетенції судової влади магістрату;
- *четверту,* якою ідентифікуємо набуттям маргінального статусу магдебурського права, джерела якого як типово європейського, формує типово європейськоукраїнську правову свідомість на українських землях, що *санкціоновані королем та великими князями (тобто державою – юридичною особою)* і викладені у законодавчих збірниках польською мовою, перекладені з німецької та латини польськими правниками;
- *п'яту,* якою ідентифікуємо процес зародження державності в Запорізькій Січі, що мала маргінальний, неєдиноментальний характер;
- *шосту,* якою ідентифікуємо процес ліквідації Запорізької Січі, що мала теж маргінальний, неєдинофункціональний характер, коли царський уряд Росії стикнувся з проблемою налагодження ефективного місцевого управління, для вирішення якої в нього не було ані коштів, ані кадрів чиновництва, тому вимушений був знову задіяти потенціал місцевого самоврядування;
- *сьому,* яка ідентифікує процес занепаду самоуправи міст та початок їх маргіналізації у зв'язку з ліквідацією автономії України в кінці XVIII – початку XIX ст., коли самоуправа міст почала занепадати;
- *восьму,* якою ідентифікуємо початок опору урядовій адміністрації органами волосного та селянського самоврядування;
- *дев'яту* перехідну форму, яку ідентифікуємо із появою земств (повітових та губернських зсмських зборів, їх виконавчих органів – земських управ) та проведенням земської реформи від 1 січня 1864 р. у деяких регіонах Російської імперії (у т. ч. у південних та лівобережних губерніях України);
- *десяту* – міську реформу 1870 р., за якою містах створювались виборні міські думи, що обирала на чотири роки виконавчий орган міську управу та її голову (вибори відбувалися за трьома куріями, до яких городяни чоловічої статі зараховувались залежно від розміру сплачуваних податків; кожна з курій обирала третину міських гласних);
- *одинадцяту*, якою ідентифікуємо заборону російським царизмом (аналогічно иа західно-українських землях у складі Австро-Угорщини та Румунії) органам місцевого самоврядування утворювати будь-які спілки, об'єднання земств;
- *дванадцяту*, яку ідентифікуємо намаганням розгорнути місцеве самоврядування М. Грушевським та Українською Центральною Радою у традиціях української державності;
- *тринадцяту,* яку ідентифікуємо вибори голосних до волосних і повітових народних рад з липня 1917 р., зваживши, що традиційно за марксистсько-ленінською теорією, виходячи з класової суті державності, соціалістичну державу визначали як певну самоврядну організацію спочатку передового класу – пролетаріату, а потім і всього народу (загальнонародна держава); тому вважалося принципово неправильним твердження про існування, крім державної, іншої форми єдиної публічної влади народу – суспільного (у т. ч. місцевого) самоврядування;
- *чотирнадцяту,* якою ідентифікуємо політичне одержавлення рад як головної ланки самоврядування, оскільки для маскування тоталітарної суті монопартийної, моноідеологічної державності широко використовувався термін «соціалістичне самоврядування»;
- *п'ятнадцяту* перехідну форму, яку ідентифікуємо посттоталітарний етап розвитку української державності у контексті європейської інтеграції.

Сьогодні місцеве самоврядування в Україні знаходиться на новому, посттоталітарному стапі свого розвитку. Виходячи з історичного досвіду, можна стверджувати, що за умов становлення громадянського суспільства ***неприпустиме одержавлення місцевого самоврядування***, використання його державою у власних цілях. Навпаки, **необхідне партнерство двох форм публічної влади**, для чого потрібне зміцнення організаційно-правової та матеріально-фінансової й основи місцевого самоврядування, чітке визначення повноважень і розмежування їх з органами держави.

Історико-теоретичною основою Українського державотворення є **політична антропологія**. Саме ***68 історико-археологічних культур, 5 антропологічних областей*** (центрально-української, карпатської, нижньо-дніпровсько-прутської, валдайської (або деснянської), ільменсько-дніпровської) є **цивілізаційно-інтелектуальною скарбницею**, які стали неперевершеними при

проведенні системного, порівняльного, структурно-функціонального, соціально-психологічного (біхевіорестичного), антропологічного, космо-фізичного або ноосферного, синергетичного аналізів щодо етногенезу й етнокультурної історії українського народу, вивченні проблем виникнення етнічних утворень, племен, союзів племен, народностей на території сучасної України, української нації, формуванні державних утворень, зародження, становлення та безперервного розвитку стародавнього цивілізаційного простору в контексті вагомих впливів на світові цивілізаційні процеси [43].

При розгляді теми дослідження набувають значимості існуючі на теренах України:

а) ***доісторичні цивілізації, історико-археологічні культури*** (*Мізія* (XXII – XII тис. до н.е.); *Шу-Нун/Кам'яна Могила* (XII – III тис. до н.е.); *Трипільська* (VI – III тис. до н.е.: з II тис. до н.е. – *орійсько-арійська*) *цивілізація (культура)* [44 с. 12 – 53].

б) ***історико-археологічні культури***, як основа формування українського цивілізаційного простору, поетапного становлення Української державності, зокрема:

- періоду ***палеоліту*** – 12 (Аккайська, Анетівська, Антонівська, Городцовська, Костенківсько-Вілендорфська, Красносільська, Мізинська, Межиріцька, Молдовська, Солютрейська, Струлецька, Шельська);
- періоду ***мезоліту*** – 5 (Деснянська, Кукрецька, Площанська, Свідерська, Тарденуазька);
- періоду ***неоліту*** – 9 (Азовсько-дніпровська, Буго-дністровська, Дніпро-донецька, Лендельська, Лінійно-стрічкової кераміки, Сурсько-дніпровська, Тиська, Ямково-гребінцевої кераміки, Олексіївська);
- ***мідної доби*** – 9 (Кемі-обинська, Кулястих амфор, Лійчастого посуду, Мар'янівська, Середньостолівська, Трипільська, Пізнотрипільська (усатівська), Шнурової кераміки, Ямна);
- ***бронзової доби*** – 13 (Багатопружкової кераміки, Білогрудівська, Бондарихинська, Городоцько-здовбицька, Зрубна, Катакомбна, Комарівська, Ноа, Полів поховальних урн, Сабатинівська, Станівська, Стжижовська, Тщинецька (Комарівська);
- ***залізної доби*** – 20 (Висоцька, Вельбарська, Зарубинецька, Карпатських курганів, Корчацька, Куштановицька, Латенська, Липицька, Лужиська, Пенківська, Поєнешти-лукашівська, Поморська, Празька, Пшеворська, Роменсько-боршевська, Салтівсько-маяцька, Пізньострічкової розписної кераміки, Черняхівська, Чорноліська, Юхнівська) та ін.

Продовжуючи дослідження Українського державотворення й через призму культурологічного, цивілізаційного, політологічного підходів ми повинні пам'ятатати, що глибина неправильно зміщеного ракурсу бачення історичного минулого Східної Європи, де знаходиться й Україна, сягає ще часів Ренесансу (XV – XVI ст.), коли у західноєвропейців почав чітко формуватися ***європоцентричний погляд*** на історію, а на початку XX ст. – ***панамериканізм***. Тому автор статті визначає основоположні складові через призму ***матричного відображення елементів державотворення*** на українських землях, що дозволяє ввійти у *систему геополітичних, цивілізаційних, синергетичних координат* у контексті світового історичного процесу, у якій перебувала і перебуває Україна.

Саме на рубежі XX – XXI століть розпочалися широкомасштабні і разом з тим унікальні соціально-політичні, міжнародні зміни, що пов'язані з трансформацією усього європейського і геополітичного простору. Як уже зазначалося, ***генеруючим центром*** таких справді «тектонічних зсувів» є ***нова Європа*** – осередок передових цивілізацій (перш за усе Західної та Православної), безпрецедентне міжнародне утворення, що виникло на підставі тривалих інтеграційних процесів і зараз демонструє всьому світові переваги у розвитку соціально-політичної та економічної сфери, забезпечення прав людини, створення для неї гідних умов життя.

Зазначимо при цьому, що у трактовці засновників класичної геополітики (Ф.Ратцель, Р.Челлен, А.Мехен, Х.Макіндер, Н.Спайкмен) *центральне місце в детермінації міжнародної політики державних утворень* відводилось *саме* ***географічному розташуванню держави***. Так, шведський вчений Р. Челлен (який запровадив поняття «геополітика») висунув концепцію, у якій розглядає державу, як географічний організм втілений в просторі [45]. Його сучасник – німецький науковець, основоположник антропогеографії Ф. Ратцель своєю концепцією доводить, що простір є найбільш важливим політико-географічним фактором у житті будь-якої держави [46]. Американський військово-морський теоретик та історик, контр-адмірал, один из засновників геополітики. А. Мехен своєю доктриною стверджував стратегічну інтеграцію усього американського континенту, а потім установлення світового панування [47]. Базові засади

«географічного детермінізму» Ф.Ратцеля та Р.Челлена, знайшли продовження у концепції «Середньої Європи» Ф.Наумана, «іконографії та циркуляції простору» Ж.Готтмана і К.Шмідта, «посибілізму» В .де ла Блаша, «великого простору та панрегіоналізму» К.Хаусхофера, «геостратегічних зон» С.Коена, «культурно-цивілізаційного протистояння» З.Бжезінського та С.Хантінгтона, «протистояння морської та сухопутної цивілізацій» А.Мехена, Х.Макіндера та К.Шмідта. Видатний англійський географ та геополітик, засновник теорії «Хартленда» (англ. *Heartland* – «*серединна земля*», «*сердцевинна земля*») Х. Макіндер, на основі запропонованого ним поділу **геополітичної історії світу** на *доколумбовий, колумбовий, постколумбовий*, доводить, що в центрі світу лежить Євразійський континент – ***«географічна вісь історії»*** [48].

Особливий вплив на формування стратегії держави та зовнішньої політики, зокрема, американської, справляли ідеї американського військового морського теоретик і історика, контр-адмірала Альфреда Мехена (1840 – 1914 рр.), викладені у працях «Вплив морської сили на історію (1660 – 1783 рр.)» (1890), «Вплив морської сили на Французьку революцію та Імперію», «Зацікавленість Америки в морській силі сьогодні та в майбутньому» (1897 р.), «Морська сила та її відношення до війни» (1905 р.), у яких він виділяє **6 критеріїв**, які визначають **геополітичний статус держави,** зокрема:

- *географічне положення*, насамперед відкритість держави морям та доступність морських комунікацій; протяжність сухопутних кордонів, здатність контролювати стратегічно важливі регіони; здатність флоту до оборони і війни з ворогом;
- *морфологія* державної території, передусім морських узбереж, та кіль-кість портів;
- *протяжність берегової лінії*;
- *кількість населення держави*, особливо в контексті можливості будувати та обслуговувати флот;
- *національний характер*, насамперед здібність до торгівлі;
- політичний характер правління, від якого залежить спрямування кращих природних та людських ресурсів на створення морської сили.

Історик і професійний військовий А. Мехен не вживав терміна «геополітика», однак методика його аналізу і головні висновки цілком відповідають професійному геополітичному підходові.

Відзначимо, що в свій час чимало видатних *українських науковців* висували свої концепції про *роль географічного фактору* в розвитку українського суспільства, розглядали проблеми геополітичних орієнтацій України та її місця в європейському політичному процесі (М.Драгоманов, М.Грушевський, В.Липинський, С.Рудницький, Ю.Липа, І.Лисяк-Рудницький, Д.Яворницький, та інші).

Першим українським політичним теоретиком, який послідовно і переконливо обґрунтовував потребу європейського цивілізаційного і політичного вибору України, а також розробки і втілення у майбутньому збалансованої національної політики як на Заході, так і на Сході Європи, можна вважати М. Драгоманова, – пропагандиста західноєвропейського вектора в геополітичній думці України. Він обґрунтовано довів нерозривність вирішення «українського питання» із загальноєвропейськими процесами на європейському континенті, тобто необхідність зв'язку України із Західною Європою. При цьому він враховував необхідність утворення сприятливого зовнішньополітичного оточення для майбутньої вільної України: «Українські думки про волю свого люду можуть здійснитися тільки при волі всього Сходу Європи од Австрії до Сибіру». На думку М. Драгоманова, українські землі мають об'єднатися у єдиному політичному організмі, створюючи ту систему геополітичних, цивілізаційних координат, у якій перебувала Україна [50].

Одним із перших сформулював і проаналізував просторово-географічні орієнтації української геополітики, її основні геополітичні вектори, прогнозував «чорноморську орієнтацію» М. Грушевський, який розглядав західну орієнтацію, визначав особливу цінність «природної орієнтації» [51].

Геополітична концепція рівноваги між Сходом і Заходом, запропонована М.Грушевським, розглядалася вченим І.Лисяк-Рудницьким (1919–1984 рр.), який вважав, що взаємодоповнюючі східні і західні впливи мали місце на всіх етапах української історії [52]. Звертаючись до антитези «Схід–Захід», він констатував амбівалентність українства, що полягає у поєднанні двох традицій: західної (соціально-політичної) та східної (християнсько-духовної). Академік НАНУ

С.Рудницький (1877–1937 рр.), вчений європейського і світового рівня, у працях «Україна з політично-географічного становища», «Україна і великодержави», «Українська справа зі становища політичної географії», «Основи геології й морфології Закарпаття» висував концепції, які ґрунтувалися на синтезі історико-політичної, правової, географічної наук. Він стверджував, що Українська національна держава має формуватися у контексті геополітичних зв'язків з іншими державами і народами. У визначеому геополітичному коді Чорне море розглядається як головний комунікаційний центр, до якого приводять меридіональні річкові та інші шляхи України. Геополітична і геоекономічна вісь північ-південь (чорноморська межа) є головною засадою для розквіту української держави.

У своєму дослідженні С. Рудницький дійшов висновку, що на заході Росії й на півдні Східної Європи, значною мірою на місці України, але на значно більшому просторі, на якому мешкають переважно українці, існує особлива територія. Вона являє собою «географічну єдність, самостійну та відокремлену від сусідніх земель: Молдови, Угорщини, Польщі, Білорусії, Московщини», на півдні простягається до Чорного моря, Карпат та Кавказу, на півночі – до Полісся. Вирішальним, він вважав, і українське місце розташування на шляхах політичної експансії великих держав, особливо Росії. Своє дослідження С. Рудницький закінчує словами Бісмарка: «Внаслідок багатств України Росія стала тим, чим вона є. Могутність Росії може бути підірвана відділенням від неї України». Цей вислів є особливо значимим сьогодні. Вчений доходить до такого геополітичного висновку, що формування та розвиток самостійної України рятує від імперіалістичної експансії північної наддержави низку незалежних країн на стику Європи, Азії та Африки, стає чинником стратегічної стабілізації у міжконтинентальному масштабі. «Навіть, – вважає С. Рудницький, – утворення Російської федеративної держави, або ще краще – Східноєвропейської спілки держав було б для світового миру багато вигідніше, як будування російської одноцільної держави».

С.Рудницький також вважав, що противагою російському імперіалізму має стати створення так званої «Балтійсько-понтійської федерації» у складі Фінляндії, Естонії, Латвії, Литви, Білорусії та України… Вільна, незалежна і демократична Україна – це не лише внутрішня справа українського народу, але й істотна умова світового порядку і безпеки народів, прогресу людської цивілізації» [53].

Особливо значущими для сучасної політичної еліти України, державотворців повинні стати слова відомого українського історика, публіциста та політичного діяча В. Липинського (1982–1931 рр.), який у монографіїм «Україна на переломі. 1656—59», збірниках «Хліборобська Україна» (1920–25 роки), історіософському трактаті «Листи до братів-хліборобів», публікації «Релігія і церква в історії України» робить для нас застереження у тому, що «…в даний момент ніхто в Європі сильної і великої Української Держави собі не бажає. Навпаки, єсть багато сил, що власне заінтересовані в тому, щоб ніякої України не було, або щоб вона була якнайслабша. Тому при відбудованні нашої державно-національної традиції …ми не можемо покладати надій на допомогу якоїсь «орієнтації», а навпаки, мусимо бути готові, що різні зовнішні сили будуть нам у тому на скільки можливо заважати» [54].

Зауважмо: історичний досвід показує, що навіть коли в України і з'являються союзники, то вони починають досить швидко лякатися перспективи міцної України й однією рукою руйнують те, що іншою допомагали будувати. Україна здатна забезпечити собі завойоване її внутрішніми силами незалежне існування, бо пасивні дії неминуче призведуть до нового завоювання України більш активними націями**.** При цьому В. Липинський пропонував ***три можливих сценарії*** такої ***активної політики:*** *1) як авангард демократичного Заходу в руйнуванні Російського Сходу; 2) як авангард охлократичного Сходу в руйнуванні Заходу; 3) як авангард в органічному відродженні Російського Сходу, в його обороні як перед західною демократією, так і перед азіатською охлократією.* Навіть у справах, так званих міжнародних комбінацій, Україна зможе обернути їх собі на користь лише тоді, коли вона в питаннях «Російського Сходу» стане фактором позитивним, коли відродження трьох трьох Русей (у якому вона здатна зайняти перше місце) зміцнить їх спільну союзну силу.

Загалом сучасна геополітична стратегія України, яка дуже схожа до розробок українських вчених початку XX століття, полягає у намаганні налагоджувати партнерські стосунки з усіма

сусідніми країнами та дотримуватися виваженої політики без будь-яких геополітичних переваг, тобто має враховуватися зовнішньополітичне оточення України та її серединне положення поміж геополітичними силами Євразійського континенту. Тому можна наголосити, що головним завданням зовнішньополітичних структур України є забезпечення стабільного та безпечного оточення для вирішення проблем, пов'язаних з формуванням та затвердженням нової соціально-економічної та державно-політичної системи.

Не вдаючись до деталізації сучасно визначених геополітичних кординат, оскільки це питання потребує окремого дослідження, відзначимо, що усвідомлення національних інтересів, їх розуміння та зведення до злагодженої несуперечливої системи мусить бути за умови обов'язкового врахування сучасної геополітичної ситуації. Тільки тоді можливе чітке визначення національне державних цілей, обґрунтування пріоритетних завдань, правильного співвідношення питань стратегії і тактики в межах обраного політичного курсу.

Україна в умовах сьогодення входить до європейського та світового співтовариства як велика незалежна демократична держава, геополітика та стратегія розвитку якої мають важливе значення для долі і подальшого розвитку не лише центральноєвропейських народів, а й для всього світового співтовариства.

Для дослідників у наш час ідея української державності є визначальною *як універсальний соціальний і культурно-історичний феномен світової цивілізації*. Однак, основою методологічних засад сучасного суспільно-політичного дискурсу Українського державоренння повинна бути ***плюралістична модель історико-політологічного аналізу*** у контексті цивілізаційного, світового історичного процесу розвитку суспільства, який відбувається на основі плюралістичного світогляду, а це зумовлює можливість досягнення національного консенсусу між різними течіями та напрямами суспільно-політичної думки як в Україні, так і за рубежем.

Усе це дозволяє стверджувати, що **Україна як один з геополітичних центрів на європейській шахівниці** (за З. Бжезінським), завдяки своєму розташуванню та наявному власному потенціалу для посилення ролі тих чи інших суб'єктів геополітики, відіграє важливу роль у взаємодії континентальної та морської, а також християнської та мусульманської цивілізацій. Завдяки цьому вона володіє можливостями стати повноцінним учасником сучасної геостратегічної «гри», зокрема, трансформації ЄС у світового геополітичного лідера. Аналізуючи євразійський геополітичний простір, З.Бжезінський виділяє при цьому *п'ять ключових геостратегічних дійових осіб* – Францію, Німеччину, Росію, Китай та Індію, а *також п'ять геополітичних центрів* – Україну, Азербайджан, Південну Корею, Туреччину та Іран. Інші – середні за своїми масштабами – європейські держави, більшість із яких є членами НАТО і/чи Європейського Союзу або підкоряються провідній ролі США, або прямують за ключовими геополітичними дійовими особами Європи. Потенційним геополітичним центром у Східній Європі, на думку автора, на сьогоднішній день стає Польща [55].

Розкриваючи процес Українського державотворення у контексті ***цивілізаційного підходу*** відзначимо, що власне цивілізацію ми трактуємо, як формоутворення на основі релігійної та культурної спорідненості народів. Фактори**,** які визначають сутність цивілізацій, їх властивості, характеризуються наступним**:** природне середовище; система ведення господарства; соціальна організація; релігія, або ідеологія, яка грає роль релігії; політична система. Саме на основі цих факторів визначаються цінності цивілізацій, за якими їх (цивілізації) диференціюють [56, с.139].

Відзначимо, що до ***п'яти*** сучасних ***цивілізацій*** (китайська; японська; індуїстська; західна; латиноамериканська) американський політолог, колишній директор Інституту стратегічних досліджень у Гарвардському університеті С. Хантінгтон (Ґантінгтон) (1927 – 2008 рр.) додав ще ***три*** потенційні цивілізації – ***православну, латиноамериканську й африканську,*** що формується [57 с. 30 – 49].

Реалізовуючи мету дослідження, автор статті особливий акцент робить на аналізі становлення і розвитку ***православно-християнської цивілізації (куди відносить Україну)***. Зазначимо, що саме британський історик, філософ, культуролог, соціолог А. Дж.Тойнбі (1889 – 1975 рр.) вважав, що історичні передумови виникнення православної цивілізації аналогічні тим, «що виявляються у самій основі західної історії. Еллінське суспільство стало «батьком» двох «синів» [58 с. 36]. У результаті схизми (др.-грец. σχίσμα – *розщеплення, розкол*), що продовжувалася протягом трьох століть, «з однієї лялечки – католицької церкви – утворилося два самостійних організми: римо-католицька і православна церкви» [59].

Розрив між католицькою і православною церквами у 1054 р. завершив процес диференціації суспільних структур, у результаті чого спочатку у Візантії, а потім і в державах, що прийняли православ'я пізніше, стала формуватися самостійна цивілізація. Уже в Середні віки, відзначав А.Тойнбі, **православне християнство було у вищій мірі несхоже на середньовічне західне християнство.**

Можна стверджувати, що **християнство заклало ґрунт** для формування окремої цивілізації в рамках нового етапу розвитку людства – ***просвітленого вчення Ісуса Христа***. Історія засвідчила ***два шляхи розвитку*** цього ***соціокультурного утворення*** – **західний та східно-християнський**. Вони відмінні своєю орієнтацією, відповідно, на *римську та грецьку духовно-культурну традиції*, поширенням та використанням різних *сакральних мов – латинської, грецької та церковнослов'янської,* певними церковними догматами і канонами, відмінностями собору святих, певними суспільно-політичними та світоглядними традиціями.

Історично склалося, що Українські землі довготривалий час є територією ***християнізації***, пройшовши багатоетапний процес у здійсненні церковного будівництва, який за дослідженнями українського вченого, професора, академіка, нині єпископа Віктора (В.В. Бедь) необхідно розглядати у контексті [60]:

- апостольської спадковості (у 50–70 рр. І ст. – Святий Апостол Андрій Первозваний, перший архієпископ Константинопольський, патріарх Вселенський і Апостол Український; з початку І ст. – «апостол народів» Павло, найвизначніший ранньохристиянський місіонер, один з перших богословів християнства);
- діяльності македонських слов'янських просвітителів та проповідників християнства, творців слов'янської абетки, перших перекладачів слов'янською мовою богослужбових книг– *святих рівноапостольних Кири́ла і Мефо́дія* ;
- заснування церковних інституцій Української Православної Церкви (з початку ІІІ ст. – Скіфська та причорноморські єпархії (Херсонеська (Корсунська), Боспорська, Фульська, Сугдейська (Сурожська)) Скіфії-Русі-України (ІІІ–ІХ ст.); з кінця ІІІ ст. – Ґотська (Ґотфська) єпархія, а з VIII ст. – Ґотська митрополія у Криму; з 862 р. – Київська Митрополія, заснована Константинопольським патріархом Фотієм І за Великого князя київського Оскольда (Миколая у хрещенні) зі статусом незалежності в управлінні), віроломне вбивство його у 882 р. новгородським воєводою Олегом і початок утисків Київської Митрополії;
- підтримка та відновлення християнських традицій на Русі-Україні середини Х ст. Великою рівноапостольною княгинею київською Ольгою;
- активізація процесів християнізації Русі-України на державному рівні у 988–989 рр. Великим рівноапостольним князем київським Володимиром та відновлення повноцінної діяльності Київської Митрополії у складі Константинопольського патріархату зі збереженням статусу незалежності в управлінні;
- заснування і діяльність у 1302–1401 рр. Галицької (Литовської) Митрополії у складі Константинопольського патріархату і в межах Галицько-Волинського королівства (князівства) та Литовсько-Руської держави зі статусом незалежності в управлінні;
- діяльність об'єднаної і цілісної у період 1401–1685 рр. Київської Митрополії в межах Литовсько-Руської держави та Гетьманської України;
- перепідпорядкування у період 1685–1686 рр. Київської Митрополії від Константинопольського патріархату до Московського патріархату зі збереженням незалежності в управлінні;
- втрата у період 1721–1918 рр. Київською Митрополією первинних привілеїв незалежності в управлінні і переведення її у статус рядової єпархії Російської Православної Церкви після підпорядкування Гетьманської України Московському царству (за царя-імператора Петра І) та розподілу України між Московським царством та Польщею (у подальшому між Російською, Австрійською, з часом та Австро-Угорською імперіями);
- відродження прабатьківської Української Автокефальної Православної Церкви в Україні (1917 –1990 рр.);
- відновлення у 1990 р. первинного статусу Київської Митрополії, як Української Православної Церкви, з правами незалежності в управлінні, самокерованої з широкими правами автономії у складі Московського патріархату в новітній період відновлення державної незалежності України;

• Україна й українські християни напередодні проголошення Константинопольським патріархом Автокефалії Помісної Української Православної Церкви – Церкви-Мучениці, з власною майже 2000-літньою історією апостольського заснування і розвитку…

Вагомі наукові дослідження щодо церковного та державного будівництва в Україні проведені учасниками XI Міжнародної науково-практичної конференції *«Консолідація Української Держави, Нації та Церкви: зовнішні та внутрішні чинники»,* приуроченої 100-річчю початку відновлення Української державності та відродження Української Автокефальної Православної Церкви (1917 – 2017 рр.), яка проходила 16 – 17 листопада 2017 року на базі Карпатського університету імені Августина Волошина, Української богословської академії, Міжнародної академії богословських наук. Матеріали представлені у науковому збірника «Україна–Цивілізація. Том 6. Консолідація української держави, нації та церкви: зовнішні та внутрішні чинники» [61].

Це в значній мірі обумовлює ***формування суспільно-політичних чинників цивілізаційного кореня східно-християнського православного світу,*** *оскільки*:

• поширення християнства відбувалося з одного політичного та культурно-релігійного осередку – Києва, який став сакральним центром східно-християнської цивілізації у Східній Європі, де християнство, як універсальна світова релігія, набула не лише етноутворюючого, а й націотворчого потенціалу;

• особливі геополітичні умови на прикордонні християнського, мусульманського й язичницького світів, постійна зовнішньополітична загроза сприяли формуванню традиції націотворення на синкретичній, консолідованій етнічній основі в рамках східнослов'янського світу;

• вагому світоглядну роль відігравали консолідуючі фактори спільної книжної мови – церковнослов'янської, яка стала сакральною як мова Церкви, а також формування собору загальноруських святих;

• об'єктивна потреба в сакралізації державотворення в умовах різноплемінного/ поліетнічного складу східнослов'янського соціуму в державотворчому ланцюзі;

• субконтинентально ця територія геополітично і геокультурно відзначалася усталими завершеними формами вищезазначених археологічних культур, що забезпечували стабільне підтримання вогнищ культуротворення, реалізації великих проектів націо, – державотворення;

• приклади націотворення на синкретичній етнічній основі засвідчують, з одного боку, про особливе значення цивілізаційної ідентичності у світогляді українського народу, з іншого – його надзвичайний соціокультурний потенціал, значення якого виходить далеко за межі національної історії України.

Тим не менше, умовність поділу християнського світу на західно- і східно-християнську цивілізації очевидна, в рамках християнського світу завжди будуть актуальними ідея екуменізму та єдності християн, а в суспільно-політичному вимірі смислом історичного розвитку народів християнського світу залишатиметься реалізація ідеї свободи, хоча і в різних національних інтерпретаціях.

Отже, ***у стратегічному прогнозуванні місця України в цивілізаційному просторі XXI століття*** слід враховувати внутрішні та зовнішні чинники, стан цивілізацій з урахуванням впливу довготривалих чинників їх розвитку. Тому, за своїми геополітичними складовими (площею, населенням, природними ресурсами, православ'ям) Україна є помітним державним утворенням у світовому і європейському розкладі сил. Вона є ***європейською державою***, що зумовлене не тільки її географічним становищем, але й історичним минулим, належністю до культурних традицій західної цивілізації, демографічним складом населення, мовленнєвою культурою.

Відтак, розглядаючи цивілізаційну ситуацію навколо України, можна стверджувати, що ключовим є визнання її поліетнічності та полікультурності. Так, українська поетеса Л.Костенко подає Україну як ***транскультурний осередок цивілізацій***, головна роль якої полягає в тому, щоб стати «золотим містком» між Заходом і Сходом. Дослідник М.Михальченко, розглядаючи кожну націю в якості «окремої унікальної цивілізацій», вказує на зовсім іншу роль для України, вважаючи, що «українська цивілізація зароджувалась як етнічна» (тобто як результат співжиття різних етносів, включення представників різних народів в український етнос), а українська політична цивілізація існувала лише в періоди повноцінної державності України [62].

Застосування цивілізаційної парадигми **дає Україні** методологічну основу **для пошуку рівноваг інтересів та ведення міжцивілізаційного діалогу** в контексті ***ноосферної концепції*** єдиної системно-цивілізаційної безпеки. У сучасних ***українська православна цивілізація***, спільно використовувати переваги

окремих компонентів, з'ясовувати витоки та попержувати конфлікти у міжцивілізаційному просторі, налагоджувати діалог цивілізацій. Україна, як одна з найбільших країн Європи, збагачена досвідом співіснування різних народів та конфесій, має зайняти в цьому процесі гідне місце, у подальшому реалізовувати свою ***масштабну мету*** *– цивілізаційний прорив задля усього людства.*

Домінантою за цих обставин повинна бути ***православна віра, Українська Православна Церква,*** які виступають одухотвореною основою як історичних земель, так і нині в кордонах визнаної незалежної України. **Це стратегічно відкриває** у XXI столітті для усіх сфер життєдіяльності та структурних підрозділів України, **нову еру – *еру глобалізації і гуманізації та зростаючої потреби в одухотворенні нації,*** де людина гуманна і духовно збагачена, громадянин-суверен, повинна стати у центрі цивілізаційного розвитку, не лише як найвища цінність, але й надзвичайно відповідальна за свої помисли, слова, дії. Адже «Духовність, – як стверджував доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України С. Б. Кримський, – це завжди ціннісне домобудівництво особистості. Це отой безкінечний шлях до формування свого внутрішнього світу, що дозволяє людині не залежати повністю від контексту, зовнішнього життя, тобто залишатися собі тотожним» [63].

**У таких вимірах Україна одержує** шанс не тільки зберегти свою ґарантовану незалежність, не тільки посприяти стабілізації Сходу Європи, а й стати ще одним геополітично-цивілізаційним полюсом планети, який би збалансовував і гармонізував майбутнє співіснування світових цивілізаційних систем і підсистем – *західної* (США, Західна Європа, Латинська Америка, Австралія), *євразійської* (Росія, Казахстан, Монґолія), *конфуціанської* (Китай, Корея, Японія, потенційно буддистські країни Індокитаю – В'єтнам, Таїланд, Лаос, Камбоджа, Малайзія, М'янма), *індуїстської* (Індія), *ісламської* (простір від Мароко до Пакистану) та *африканської* (країни Центральної та Південної Африки). З точки зору США, Україна – це геополітичний центр не через її силу, а через важливе географічне розташування, яке надає їй особливу роль у питаннях контролю за важливими районами, можливість відмови важливим геополітичним особам в одержанні ресурсів, а також тому, що вона є щитом для держави (регіону), що є життєво необхідним на геополітичній арені [64].

**Висновки і перспективи подальших досліджень:**

Дослідження свідчать, що вищезазначені підходи (формаційний, цивілізаційний, біблійний, культурологічний, синергетичний) до проблем Українського державотворення у контексті основних різновидів означених закономірностей світового історичного процесу є визначальними при здійсненні матричного світ-системного аналізу Української держави і дають можливість у подальшому вести цей науковий пошук із врахуванням нових джерел.

У результаті геополітичного зламу на рубежі XX – XXI століть поглибилася стратифікація держав, у т.ч. й України, як у політичній, так в економічній та міжнародних сферах. Замість прогнозованої стабільності світ на порозі XXI століття отримав повну невизначеність політичного життя і вкотре прямує до зміни геополітичних лідерів. За логікою циклічного розвитку, сучасний глобальний світ переживає етап становлення багатополюсної системи, контури якої лише моделюються.

Сучасна система міжнародних відносин, що формувалася впродовж декількох століть, як модифікований варіант Вестфальської системи, пристосована до сприйняття геопростору в категоріях протистояння, асиметричності та біполярності.

З огляду на такий методологічний концепт, більшість експертів, моделюючи геополітичний рельєф майбутнього, схиляються до думки, що багатополюсний світ буде менш передбачуваним і збалансованим, ніж він був у роки протистояння полярних політичних систем, оскільки на авансцену вийшло більше акторів, лінії конфліктів стали менш чіткими, а їх суть – менш прозорою.

Долаючи труднощів об'єктивного і суб'єктивного порядку Україна в сучасних умовах продовжує процес розширення своєї дипломатичної присутності у світі. Завдяки здійсненому в 1991 – 2018 рр. вона поетапно набуває рис впливової європейської та світової держави, дедалі більше перетворюється на реального та активного суб'єкта міжнародного права.

Україна входить до європейського та світового співтовариства як велика незалежна демократична держава, геополітика та стратегія розвитку якої мають важливе значення для долі і подальшого розвитку не лише центральноєвропейських народів, а й для всього світового

співтовариства. Відправною точкою української геополітики стає власна територія (як центр і початок відліку) і власні інтереси, які стають абсолютно пріоритетними [65].

Загалом сучасна геополітична стратегія України, яка дуже схожа до розробок українських вчених початку XX століття, полягає у намаганні налагоджувати партнерські стосунки з усіма сусідніми країнами та дотримуватися виваженої політики без будь-яких геополітичних переваг, тобто має враховуватися зовнішньополітичне оточення України та її серединне положення поміж геополітичними силами Євразійського континенту [66].

Тому можна наголосити, що головним завданням зовнішньополітичної діяльності України є припинення війни на Сході, а, відтак, забезпечення стабільного та безпечного оточення для вирішення проблем, пов'язаних з формуванням та затвердженням нової соціально-економічної та державно-політичної системи.

## ПРИМІТКИ


[1]. Паламарчук О. М. Похило І. Д. Україна в сучасному геополітичному просторі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: О.М. Паламарчук – 2017.УКРАЇНА В СУЧАСНОМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ https://conferences.vntu.

*edu.ua /index.php/all.../all.../1444;*Дергачов В. Геополітична доля України / В.Дергачов // День. – 2001. –17 липня. – С.4.

[2]. Артьомова М.Г. Історичні та геополітичні аспекти формування української державності у контексті цивілізаційного виміру // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Зародження та розвиток українського цивілізаційного простору: проблеми національного державотворення, духовної та культурної самобутності українського народу» (11–12 листопада 2011 р., м. Ужгород). – Ужгород: ІВЦ УУБА–КаУ, 2012. – С. 17–40.

[3]. Салтовський О. І.Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя). – К.: Вид. ПАРАПАН, 2002. – 396 с.

[4]. Сверстюк Є. УРСР була підміною держави. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Євген Сверстюк, 11 червня, 2010. BBC Ukrainian – Політика – Моральні авторитети України_… www.bbc.co.uk/.../120301_ukraine_intellectual_roundtable_sd.shtml; Сверстюк Євген | Інтерв'ю з України *https://rozmova.wordpress.com/category/сверстюк-євген/*

[5]. Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки (Від початку XIX століття до Михайла Драгоманова) [Текст]: наук.-попул. вид. / Ю. Охримович. – Нью-Йорк : Вид-во Чарторийських, 1965. – 120 с.

[6]. Книш З. Історія української політичної думки до кінця XVIII ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: book-816. Додано: Грудень 12, 2011. Автор: Книш З. Опубліковано: Париж–Вінніпег, 1952 ...diasporiana. org.ua/.../ 816-knish-z-istoriya- ukrayinskoyi-politichnoyi-dumki- do-kintsya-xviii-st/

[7]. Лисяк-Рудницький І.П. Історичні есе . В 2 т. Том І. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дещиці, Г. Киван, Е. Панкеєвої. – К.: Основи, 1994. – 554 с.; Том 2 / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К.: Основи, 1994. – 573 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – Україна Incognita incognita.day.kiev.ua/ivan-lisyak-rudniczkij-istorichni-ese.html

[8]. Снігир О.В. Україна у геополітичних концепціях Європейського Союзу: динаміка «об'єкт-суб'єктивних» відносин. Автореф. дис... канд. політ. наук: 21.01.01 / О.В. Снігир; Нац. ін-т стратег. дослідж, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. – К., 2004. – 16 с. – укр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Україна у геополітичних концепціях Європейського Союзу.... Источник: Автореф. дис... канд. політ. наук: 21.01.01 / О.В. Снігир; Нац. ін-т ...disser.com.ua/contents/17936.html

[9]. Українська державність у XX столітті (Історико-політологічний аналіз)/ Ред. Колегія : О. Дергачов – керівник авторського колективу, Є. Бистрицький, О. Білий,, І. Бураковський, М. Горєлов, С. Макєєв, Дж. Мейс, В. Полохало, М. Томенко, О. Шарварок – К.: Політична думка, 1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Українська державність у XX столітті. …

[10]. Киридон А.М. Етапи українського державотворення: крос-історичне дослідження. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Історичні науки. bibl.kma.mk.ua 258 КБ Сохраненная копия

[11]. Бестужев-Лада И.В. Ретроальтернативистика в философии истории // Вопросы философии. – 1997. – №8.

[12]. Нехамкин В. А. Сослагательное наклонение в историческом познании//Вестник Российской Академии наук, 2006. – Т. 76. – № 2. – С. 135–138.

[13]. Дяченко В. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. – К., 1993. С. 149 – 153; Археологія України (Під ред.. Залізняк Л.Л., Бунятян К.П.,Отрощенко В.В., Зубар В.М., Терпиловський Р.В., Моця О.П. – К.: Національного університету «Києво-Могилянська Академія». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Археологія України. – Залізняк Л.Л. Бібліотека українських ... pidruchniki.ws/.../arheologiya_ukrayini_–_zaliznyak_ll ; Макарчук С. А. Етнічна історія України. Навчальний посібник. – К.:Знання, 2008. Режим доступу: Археологічні культури І тис. н. е. на території України та питання ... . www.ebk.net.ua/ Book/history/ makarchuk.../302.htm; Археологічні культури України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Категорія: Археологічні культури України – Вікіпедія- uk.wikipedia.org/.../

[14]. Артьомова М.Г. Історико-філософські, соціально-правові основи цивілізаційної парадигми розвитку людства / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Україна: шляхи формування державно-національної цілісності суспільства та утвердження духовної основи української цивілізації» (21 – 23 жовтня 2010 року, м. Ужгород,). Ч.І. – Ужгород: ІВЦ ДННК «УУБА – КаУ», 2011. – С. 37–78.

[15]. Архімандрит Віктор (Бедь). Історичні витоки української державності: погляд крізь тисячоліття //Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Зародження та розвиток українського цивілізаційного простору: проблеми національного державотворення, духовної та культурної самобутності українського народу» (11–12 листопада 2011 року, м.Ужгород,). – Ужгород: інформаційно-видавничий центр УУБА – КаУ, 2012. – С. 9 –17.

[16]. Грушевський М. С. Історія України-Руси. – К. – Львів, 1898 – 1936. – І т. – С. 191.

[17]. Надтока О. Вплив цивілізаційного фактору на процеси українського націотворення. [Електронний ресурс]. − Режим доступу: Вплив цивілізаційного фактору на процеси українського... fdi.org.ua

[18]. Драгоманов М. П. По вопросу о малорусской литературе / Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці в 2 т. – К., 1970. – Т. 2. – С.8.

[19]. Історія держави і права України. Підручник. – У 2-х т. / За ред. В. Я. Тація, І А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. – Том 1. – Кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, Р. Д. Святоцький та ін. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 78 – 85.

[20]. Танцюра В.І. Політична історія України. К.: Академвидав, 2008. – С. 215 – 238.

[21]. Грабовський С., Ставрояні С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. – К.: Генеза,1995. – С. 52 – 102.

[22]. Мироненко О., Римаренко Ю., Усенко І., Чехович В. Українське державотворення. Невитребуваний потенціал: Словник-довідник / За ред. О.М. Миронека. – К.: Либідь, 1997. – С. 87 – 89.

[23]. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: Навчальний посібник. – 3-тє вид., змін, й доп. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – С. 61 – 64.

[24]. Лановик Б.Д., Лазарович М.В. Історія України: Навч. посіб. – 3-є вид., випр. і доп.– К.: Знання-Прес, 2006. – С. 4 – 90.

[25]. Вирський Д. Річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.) / Д. Вирський. – К.: Ін-т історії НАН України, 2008. – У 2-х ч. – Ч.1. – С.337.

[26]. Історія України. Колишні державні утворення України. [Електронний ресурс]. − Режим доступу: Державотворення

[27]. Наливайко Д. Козацька християнська республіка (Запорозька Січ у західноєвропейських історико-літературних пам'ятках). – К.: Дніпро, 1992. – С. 296 – 299.

[28]. Швидченко Г., Романов В. Державне управління і самоврядування в Україні: історичний нарис. – К. : Вид-во УАДУ, 1997. – Ч. 1. –138 с.

[29]. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. 1648–1676 рр. [Електронний ресурс].− Режим доступу: Українська національна революція XVII ст. (1648 ... – RuTracker utracker.org/forum/viewtopic.php?t=3647512.

[30]. Греченко В.А. Історія України. Модульний курс. Стародавня й середньовічна історія. Нова історія. Новітня історія. – Харків: Торсінг плюс, 2009. – 384 с.

[31]. Лановик Б.Д., Лазарович М.В. История Украины. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к кн.: http://www.history. vn.ua/book/ dovidnik/ 49.html.

[32]. Гісем О.В., Мартинюк О.О., Трухан О.Ф. Історія України в таблицях. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2007. – 478 с.

[33]. Конституція Пилипа Орлика. [Електронний ресурс].− Режими доступу: Конституція Пилипа Орлика — uk.wikipedia.org/wiki/; Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика (1710 р.) // Сайт Верховної Ради України (сучасний переклад).

[34]. Старосольський В. Й. Теорія нації / Передм. І. О. Кресіної. – Нью–Йорк; Київ: Наук. Т-во ім. Т. Шевченка: Вища шк., 1998. – XL, 157 с. – ISBN 5–11–004693–X. [Електронний ресурс].− Режим доступу: Старосольський В. Теорія нації – Ізборник izbornyk.org.ua/starosol/ stan.htm.

[35]. Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 1998. – С.31.

[36]. Історія сучасного світу: соціально-політична історія XV – XX століть: навч. посіб./ Ю. А. Горбань, Б. І. Білик, Л.В. Дячук та ін.. – К., 2007. – С.138.

[37]. Томпсон Е. М. Трубадури імперії: російська література і колоніазім. – К.: Основи, 2006 .– С. 39–59.

[38]. Історія України. Колишні державні утворення України. [Електронний ресурс]. − Режим доступу: Державотворення

[39]. Копиленко О., Копиленко М. З невідомих сторінок політико-правової спадщини М. Грушевського // Право України. – 1996 – № 9. – С. 77.

[40].Любченко П. М. Компетенція суб'єктів місцевого самоврядування – Х.: 000 «Модель всесвіту», 2001. – 224 с.

[41]. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави /І.Голосніченко //Право України. – 2005. – № 4. – С 24–25; Єрмоленко Д.О. Правосвідомість молоді: теоретико-правові засади:монографія. –Запоріжжя: КПУ, 2012. – 292 с.; Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність. – Х.: Право, 2008. – 288 с.

[42]. Дмитрієнко Ю. М. Проблеми спадкоємності у національній самосвідомості: монографія. – Харків: Основа, 1998. – 293 с.

[43]. Див.: Археологія України (Під ред.. Залізняк Л.Л., Бунятян К.П.,Отроценко В.В., Зубар В.М., Терпиловський Р.В., Моця О.П. – К.: В-во. Національного університету «Києво-Могилянська Академія». [Електронний ресурс].–Режим доступу: Археологія України – Залізняк Л.Л. Бібліотека українських ... pidruchniki.ws/... /arheologiya_ ukrayini_–_zaliznyak_ll ; Макарчук С. **А.** Етнічна історія України. Навчальний посібник. – К.: Знання, 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Археологічні культури І тис. н. е. на території України та питання ... . www.ebk.net.ua/ Book/history/ makarchuk.../302.htm; Археологічні культури України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Категорія: Археологічні культури України – Вікіпедія- uk.wikipedia.org/.../ ].

[44]. Бебик В.М. Тисячоліття Україна: доісторичні цивілізації та глобальні релігійно-політичні доктрини: [Навчально-методичний посібник]. – Київ – Ужгород, 2012. – С. 12 – 53.

[45]. Челлен Р. Государство как форма жизни. – Лейпциг, 1916. [Электронный ресурс]. − Режим доступа: Челлен, – Википедия ru.wikipedia.org/wiki/

[46]. Ратцель Ф. Закони просторового росту держав (1896); Політична географія (1897), Море як джерело могутності народів (1900). [Електронний ресурс]. − Режим доступу: Фрідріх Ратцель - ...uk.wikipedia.org/wiki/

[47]. Мэхэн, Альфред Тайер. Влияние морской силы на историю 1660–1783. [Електронний ресурс]. − Режим доступу: Мэхэн, Альфред Тайер – ru.wikipedia.org/wiki/

[48]. См.: Маккиндер Х. Дж. Географическая ось истории // Полис. 1995. №4; Цымбурский В. Хэлфорд Макиндер: трилогия хартленда и призвание геополитика. [Электронный ресурс]. − Режим доступа: Вадим Цымбурский. Хэлфорд Маккиндер: трилогия хартленда и призвание геополитика [2004]; Маккиндер Х. Дж. Круглый мир и достижение мира//Уральский исторический вестник. Екатеринбург. − 1994. − Вып. 1.

[49]. Альфред Мехен. Сполучені Штати дивляться за межі своєї території (рос.)/ Переклад Н.Г. Диркс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Альфред Тэйер Мэхэн. СОЕДИНЕННЫЕ ШТАТЫ СМОТРЯТ ЗА ... www.grinchevskiy.ru/19/soedinennie-shaty-smotrat.php.

[50]. Див.: Творча спадщина Драгоманова –перелік видань, що зберігаються в Науковій бібліотеці імені М.Максимовича (Київ).

[51]. Грушевський Михайло. Про старі часи на Україні: Коротка історія (для першого початку).– К.: АТ «Обереги», 1991. – 104 с.

[52]. Див.: Лисяк–Рудницький І.П. Україна між Сходом і Заходом, 1966. [Електронний ресурс]. − Режим доступу: Лисяк-Рудницький Іван–Вікіпедія uk.wikipedia.org/.../; Грицак Я. Іван Лисяк-Рудницький та його праці з нової укр. історії // Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. – Львів, 1991.

[53]. Див.: Рудницький С.Л. Україна з політично-географічного становища (1916); Україна і великодержави (1920), Українська справа зі становища політичної географії (1923), Основи геології й морфології Закарпаття (1925, 1926 рр.). [Електронний ресурс]. − Режим доступу: Рудницький – Вікіпедія uk.wikipedia.org/wiki/ ; Rudnytsky, Stepan, 1877 – книги С. Рудницького в Інтернет-архіві.

[54]. В'ячеслав Липинський — ідеолог українського державотворення: Зб. наук. праць / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. досліджень та ін.; Ред. Б. Ярош. – Луцьк: Волин. обл. друк., 2001. — 188 с.

[55]. Збігнєв Бжезінський. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. / З англ. перекл. Олена Фешовець. – Івано-Франківськ: Лілея– НВ, 2000; Збігнєв Бжезінський: Інтерв'ю щодо політичного становища в Україні та Євромайдану //Українська правда. –15 січня 2015 року; Зленко А.М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін/ Худож.оформлювач Б. П. Бублик, В. А. Мурликін. – Харків: Фоліо, 2003. – 559с. ISBN 966–03–2130–9.

[56]. Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В. Пути и перепутья современной цивилизации. – К.: Благотворительный Фонд содействия гуманитарных и экономических наук «Международный деловой центр», 1998. – С. 139.

[57]. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // Полис. – 1994. – № 3. – С. 30-49.

[59]. Надтока О. Вплив цивілізаційного фактору на процеси українського націотворення. [Електронний ресурс]. − Режим доступу: Вплив цивілізаційного фактору на процеси ... fdi.org.ua

[60]. Архімандрит Віктор (Бедь). Історичні витоки української державності: погляд крізь тисячоліття /Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Зародження та розвиток українського цивілізаційного простору: проблеми національного державотворення, духовної та культурної самобутності українського народу» (11–12 листопада 2011 року, м.Ужгород). – Ужгород: інформаційно-видавничий центр УУБА – КаУ, 2012. – С. 9 –17.

[61]. «Україна–Цивілізація. Том 6. Консолідація української держави, нації та церкви: зовнішні та внутрішні чинники»/ Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції *«Консолідація Української Держави, Нації та Церкви: зовнішні та внутрішні чинники»,* приуроченої 100-річчю початку відновлення Української державності та відродження Української Автокефальної Православної Церкви (1917 – 2017 рр.). – Ужгород, 16 – 17 листопада 2017 р. Електронний ресурс]. − Режим доступу: У-

Ц_Т.6.pdf 3,9М Скачать

[62].Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи.– Дрогобич, ВФ «Відродження». – 2004.

[63] Кримський С. Б. Принципи духовності XXI століття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ДЕНЬ/ www.day.kiev.ua. Оригинал: http://yandex.ru/infected?text=принципидуховности&url=http://www.day.kiev.ua/75112/&fmode= inject&keyno= 0&l10n= ru&sign=43cf96257d1c215942075 deab2ddcf85 Сохраненная копия.

[64] *Ваджара А.* Распад: Украинский лимитроф в геополитическом раскладе Евразии. [Электронный рессурс]. – Режим доступа: РАСПАД: Украинский лимитроф в геополитическом раскладе Евразии; *Ваджра А.* Путь зла. Запад: матрица глобальной гегемонии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Путь зла. Запад: матрица глобальной гегемонии: Библиотека информационно-аналитического сайта «Альтернатива

[65]. Основні геополітичні концепції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: |ISPRhttps://ispr0001. wordpress. com/.../ основні-геополітичні-ко...

[66].Кравчук Н. Геополітичні імперативи асиметрій глобального розвитку.[Електронний ресурс]. – Режим доступу:**[PDF]** Наталія КРАВЧУК ГЕОПОЛІТИЧНІ ІМПЕРАТИВИ АСИМЕТРІЙ *jeej.tneu.edu.ua/ index.php /ukjee/article/ download/ 497/478*

***Артьомова Майя.*** **Українське державотворення у контексті основних різновидів означених закономірностей світового історичного процесу, цивілізаційного виміру**/ Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції «Державницька та церковна модель розвитку сучасної України в контексті 100-річчя відновлення державної незалежності (1918 – 2018) та відродження і утвердження Автокефалії Української Церкви (1917 – 2018): виклики та перспективи» (м. Ужгород, 8–9 листопада 2018 р.). // Україна – Цивілізація. – 2018. – Т. 8. – С. 32 – 43.